

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет економічних наук
Кафедра фінансів

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь – бакалавр

на тему: **«ТЕНДЕНЦІЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ
ДЕТІНІЗАЦІЇ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,
спеціальність 072
«Фінанси, банківська справа та
страхування»

Горбань Софія Сергіївна

Керівник: Дяковський Д.А.
Кандидат економічних наук, старший
викладач

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою « _____ »
Секретар ЕК _____
« ____ » _____ 2021 р.

Київ 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ РІВНЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	5
1.1. Тіньова економіка як економічна категорія, методи вимірювання тіньового сектору економіки країни	5
1.2. Причини виникнення та вплив тіньового сектору на економіку країни	9
1.3. Теоретичні основи функціонування механізмів державного регулювання детінізації економіки України	12
РОЗДІЛ 2 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ РІВНЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	16
2.1. Аналіз міжнародний досвіду боротьби з тінізацією економіки: практична реалізація шляхів і способів детінізації економіки	16
2.2. Оцінка та тенденцій тінізації економіки України	23
2.3. Аналіз основних теоретико-методичних підходів до вимірювання рівня тіньової економіки.....	27
РОЗДІЛ 3 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ РІВНЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	38
3.1. Факторний аналіз тіньової економіки країн Європейського Союзу та України	38
3.2. Кластерний аналіз країн Європи за рівнем тіньової економіки.....	44
3.3. Висновки з моделей дослідження та рекомендації до політики детінізації країн Європи	50
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	54
Додаток А	57
Додаток Б.....	60

ВСТУП

Тіньова економіка є складним та багатограним явищем, яке існує в усіх країнах світу і розвивається в усіх суспільно-політичних умовах і багатограним явищем. Дослідження тіньового сектору, як економічна категорія, у часи активної глобалізації є важливою темою як для українських, так і для закордонних науковців.

Необхідність вивчення тінізаційних процесів та здійснення спроб розуміння впливу тіньової економіки на офіційну частину економіки і зумовлює актуальність теми даної роботи. Тіньовий сектор є у кожній країні. Це об'єктивне економічне явище безумовно має вплив на макроекономічні та мікроекономічні показники. Державні органи країн як правило мають механізми підрахунку та дослідження рівня тінізації за динамікою та структурою тіньового сектору.

Тіньові процеси впливають на конкурентоспроможність економіки країн та на культуру ведення економічної діяльності, що в свою чергу впливає на партнерські стосунки між країнами, такі як Європейський Союз.

Україна є лідером серед країн з найвищим рівнем тіньового сектору серед країн Європи. Високий рівень тінізації спричиняє конкуренцію до офіційного сектору економіки країни. Також, через значні рівні тінізації в країні спостерігається значне скорочення податкових надходжень до бюджету.

Всі ці наслідки безумовно є негативними для функціонування економіки країни, саме тому дослідження тіньового сектору та шляхів до детінізації є важливою темою дослідження в сьогоденні.

Метою курсової роботи визначено аналіз методів оцінки рівня тіньової економіки, дослідження історичного контексту формування тіньової економіки в Україні та дослідження найкращих практик країн щодо політики детінізації, встановлення факторів впливу на рівень тінізації, для подальшої пропозиції щодо детінізації.

Дослідження має такі завдання:

- Розкрити явище тіньової економіки як економічної категорії;

- про класифікувати основні методи оцінки рівня тінізації;
- дослідити нормативно правову базу для підрахунку рівня тінізації державними органами України;
- визначити причини виникнення та наслідки тінізації економіки;
- обрати чинники що впливають на обсяг тіньового сектору;
- зробити аналіз впливу географічного розташування країни на рівень тінізації;
- запропонувати на основі проведених досліджень рекомендації до створення політики детінізації економіки країн Європи.

Об'єктом дослідження виступає тіньовий сектор економіки в Україні та світі.

Відповідно предметом дослідження представленої роботі ми обрали тіньову економіку, яка безперечно є об'єктивним явищем економіки України і представляє собою багатогранний і недостатньо вивчений феномен.

Практична цінність дослідження полягає у виокремленні найголовніших чинників впливу на обсяг тіньової економіки задля створення ефективної протидії цим факторам, а відповідно і створенню ефективної політики детінізації.

Кваліфікаційна робота складається з зі вступу, трьох розділів, висновку, списку використаної літератури. У першому розділі надається теоретична інформація щодо тіньової економіки. Розглядається суть та причини виникнення тіньового сектора економіки, вказана класифікація макро ті мікрометодів підрахунку обсягу тіньової економіки, а також досліджено нормативно правова база та методики оцінки тінізації державними органами України. Другий розділ аналізу тенденції тіньової економіки в Україні та дослідженню закордонного досвіду щодо детінізації. У третьому розділі досліджено фактори, що впливають на процеси тінізації економіки та запропоновано вектори детінізації економіки країн Європи.

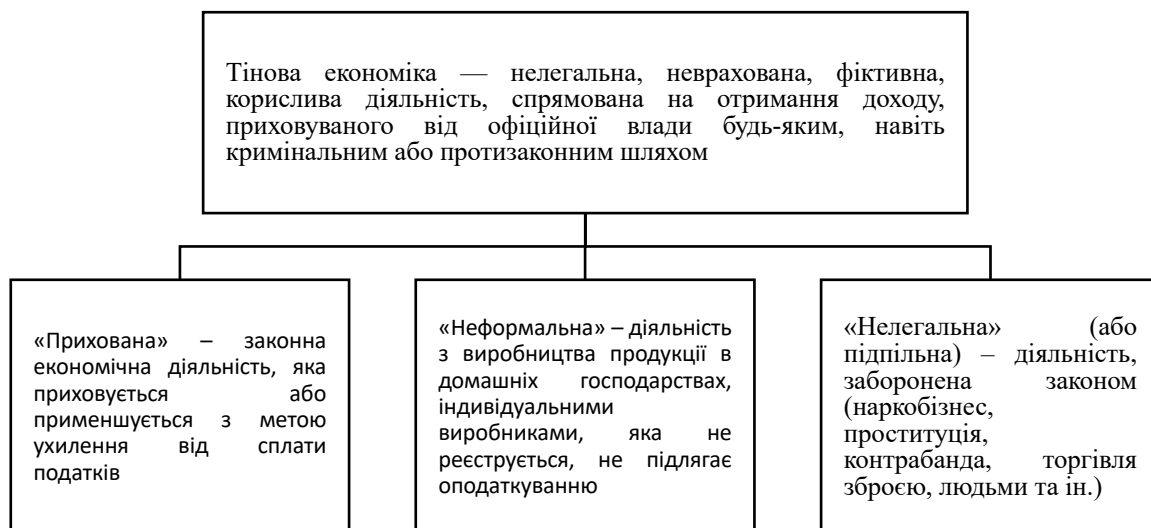
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ РІВНЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Тіньова економіка як економічна категорія, методи вимірювання тіньового сектору економіки країни

Тіньова економічна діяльність є складним і багатограним явищем, яке існує і розвивається в усіх країнах світу, при будь-яких суспільно-політичних умовах, відрізняючись обсягами, чинниками, формами, станом та реалізацією соціально-правового контролю за сектором тіньової економіки [1].

Історія тіньової економіки починається з виникнення держав, тоді ж з'являються окремі ознаки тіньового сектору економіки. Проблема тінізації економіки, а відповідно і вивчення цього об'єктивного явища, набула розголосу в 30-х роках XX століття, коли тіньовий сектор почав проникати в усі сфери економічних і суспільних відносин майже в усіх країнах світу [2].

Незважаючи на актуальність та активне вивчення науковцями проблеми тіньової економіки, на сьогоднішній день не існує загальноприйнятого визначення поняття «тіньова економіка» [3]. У найширшому розумінні «тіньова економіка – прихована економічна діяльність всупереч чинним законодавчим актам і державним нормативам. Сукупність неконтрольованих державою, нерегламентованих і протиправних видів економічної діяльності» [4]. Надалі у дослідженні слід розуміти тіньову економіку, як сектор що охоплює як нелегальну, так і формально незафіксовану частину економічних відносин суспільства, що за різних причин не спостерігаються і частково або повністю не обраховуються органами національної статистики окремих країн, частково не потрапляє до валового внутрішнього продукту і не оподатковується державою, також таку, що заборонена законом. До структурних складових тіньової економіки входять: нелегальні економічні відносини, неформальні економічні відносини, кримінальні економічні відносини [1], [5].

Рис. 1.1 – структура тіньової економіки (Джерело:[3])

На думку Б. Даллаго до основних видів тіньової економіки відносяться:

- Прихована зайнятість, робота без ліцензії, неофіційне працевлаштування, зокрема зайнятість осіб, що отримують соціальні допомоги з безробіття;
- Приховані рентні доходи;
- Приховані угоди, самозайнятість;
- Бартер товарів та послуг;
- Продаж продукції домашнього або кустарного виробництва;
- Нелегальна діяльність, зокрема контрабанда, азартні ігри, торгівля наркотиками [6].

Один з важливих кроків вивчення тіньового сектору — це розробка методів вимірювання тінізації економіки країни. З огляду на прихований характер явища, можливості оцінки масштабів тіньового сектору досить обмежені.

Методи оцінки рівня тіньової економіки можна поділити на дві основну групи:

- методи, що застосовуються на мікрорівні;
- методи, що застосовуються на макрорівні [5].

Задля впровадження вдалої політики детінізації, країна має сформувати механізми оцінки рівня тіньової економіки, що закріплюються нормативно-правовою базою.

Враховуючи існування різних методів оцінки тінізації економіки, уряди країн, ґрунтуючись на особливостях економічної діяльності та можливостях збору вхідної інформації, визначають методики для офіційного підрахунку тіньового сектору.

Наказом Міністерства економіки України №123 «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки» від 18.02.2009 р. було обрано Методику для офіційної оцінки тіньового сектору Міністерством економічного розвитку і торгівлі України.

Вхідна інформація для підрахунку рівня тіньової економіки:

- добровільне обстеження домогосподарств
- опитування суб'єктів господарювання
- звітність зареєстрованих суб'єктів господарювання (основою є бухгалтерський облік)
- звітність контролюючих органів та аудити
- експертна оцінка щодо обсягу тіньового сектора.

Офіційна Методика носить рекомендаційний характер та включає в себе наступні методи підрахунку рівня тіньової економіки:

- витрати населення – роздрібний товарооборот (полягає у порівнюванні статистичних даних щодо споживчих грошових витрат населення на придбання товарів з обсягами продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання в офіційному секторі) [7];
- «фінансовий метод (полягає у визначенні тенденцій зміни пропорцій між вартістю товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, та валовим доходом підприємств (господарських об'єднань), установ, організацій у країні в цілому або в іншому виді економічної діяльності. При цьому припускається, що зростання в часі частки вартості товарів, робіт і послуг, використаних у процесі

виробництва, відносно валового доходу підприємств (за вирахуванням впливу об'єктивних чинників у періоді, що аналізується) є свідченням закріплення тенденції зростання рівня тіньової економіки» [7];

- «монетарний метод (визначає тенденції зміни співвідношення обсягу готівки до банківських депозитів у періоді, що аналізується, до базового періоду, за який прийнято 1991 р.» [7], монетарний метод для вирівнювання тіньового сектору України дає занижені результати, адже очевидно, що рівень тіньової економіки в Україні на період 1991 р. не був нульовим) [7];
- «електричний метод («полягає в порівнянні приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП. При цьому припускається, що приріст внутрішнього споживання електроенергії повинен відповідати приросту реального ВВП. Якщо має місце перевищення приросту внутрішнього споживання електроенергії над приростом ВВП, то вважається, що електроенергія спрямовується на виробництво в тіньовій економіці»))» [7];
- «метод збитковості підприємства («передбачає визначення граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває рівень тіньової економіки»))» [7].
- У зв'язку з відсутністю прямих методів оцінки тіньової економіки Наказом Міністерства економіки №123 «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки» від 18.02.2009р. прийнято розраховувати інтегральний показник рівня тіньової економіки в національній економіці в цілому, що здійснюється «шляхом зведення оцінок за методами «витрати населення – роздрібний товарооборот», фінансовим, монетарним та електричним в узагальнений показник з використанням коефіцієнтів, що застосовуються для оцінки рівня тіньової економіки за кожним методом у періоді, що аналізується, з урахуванням стабільності оцінок за відповідним методом за попередні роки. Інтегральний показник

усереднене значення результатів окремих методів та представляє об'єктивну характеристику стану та тенденцій розвитку тіньового сектору економіки [8], [9].

На законодавчому рівні вирішено проблему оцінки рівня тіньової економіки за різними методами оцінки, адже важливим кроком для організації успішної політики детінізації є адекватна оцінка тінізаційних процесів

1.2. Причини виникнення та вплив тіньового сектору на економіку країни

Одним з перших кроків до встановлення вдалої політики детінізації економіки країни є визначення причин виникнення тіньової економіки та її вплив на офіційну економіку країни.

Проблема тінізації має комплексний характер і включає низку фінансово-економічних, соціально-політичних, правових та адміністративних чинників.

Розглянемо детальніше кожен з груп чинників.

1. Фінансово-економічні чинники

- 1.1. Неефективність податкової системи;
- 1.2. Встановлення пільгових умов окремим суб'єктам господарювання;
- 1.3. Прагнення підприємства отримати надприбуток;
- 1.4. Кооперація бізнесу з кримінальними структурами;
- 1.5. Кризи фінансової системи;

2. Соціально-політичні чинники

- 2.1. Неефективність та корумпованість роботи владних органів (неспроможність державних служб впроваджувати та виконувати заходи для детінізації економіки спричиняє збільшення тіньового сектору в економіці, зокрема у державній економіці);
- 2.2. Відсутність політичної волі до боротьби з тіньовим сектором економіки;
- 2.3. Нестабільність політичного середовища;
- 2.4. Низький рівень довіри до влади;
- 2.5. Нестабільність підприємницького та інвестиційного клімату;

2.6. Низький рівень або відсутність соціальних благ для офіційно працевлаштованих робітників;

2.7. Низький рівень або відсутність підтримки, що отримується бізнесом, який займається легальною економічною діяльністю;

3. Правові чинники

3.1. Відсутність чітких меж у нормативно-правовому полі державного законодавства між тіньовим та офіційним секторами економічної діяльності;

3.2. Значна кількість механізмів для здійснення тіньових схем;

3.3. Низький рівень правової освіти у громадян;

3.4. Низький рівень підготовки кадрів для правоохоронної системи;

3.5. Слабке забезпечення необхідними матеріально-технічними ресурсами державних правоохоронних структур;

4. Адміністративні чинники

4.1. Неузгодженість державної політики з інтересами суб'єктів економічної діяльності (як наслідок, поява неформальних механізмів співпраці);

4.2. Адміністративні бар'єри, що перешкоджають розвитку легального бізнесу;

4.3. Некомпетентність державного управління [2], [10].

Серед країн Центральної та Східної Європи Україна посідає одну з чільних позицій серед країн з високим рівнем тіньової економіки.

Існує думка, згідно якої, якщо рівень тіньової економіки не перевищує 15%, тіньова економіка як явище є прийнятним і згладжує кон'юктурні коливання [1].

- На думку швейцарського економіста Дітера Кассела існують наступні позитивні функції тіньової економіки, які виконують функцію стабілізатора в ринковій економіці:
- «економічне мастило» — за допомогою перерозподілу між легальною та тіньовою економікою, тіньовий сектор згладжує кон'юктурні коливання ринка, зокрема в кризу;

- «соціальний амортизатор» — через неформальну зайнятість та інші прояви тіньових відносин серед найменш забезпеченого прошарку населення, полегшує матеріальне становище останніх;
- «вбудований стабілізатор» — збільшує споживчий попит через поповнення тіньовою економікою своїми ресурсами офіційний сектор економіки [11].

Однак, вплив тіньової економіки є скоріше негативним, аніж позитивним. Основними негативними наслідками впливу тіньового сектору є: зменшення надходжень до державного бюджету, недостатнє фінансування суспільного сектора господарства, поширення корупційних схем, порушення правил чесної конкуренції, валютно-фінансові та фондові порушення в межах офіційної економіки.

Рівень тінізації економіки 10–12% від ВВП вважається нормальним, 20% – критичним для легальної економіки. Катастрофічним рівнем тіньового сектору варто вважати показник 40-50%, коли легальний сектор фактично починає конкурувати з тіньовим, який в свою чергу проникає в усі сфери життєдіяльності суспільства. [12].

В Україні основними причинами тінізації економіки є:

- неповноцінне ринкове середовище;
- неефективна фіскальна політика;
- недосконала бюджетна політика;
- низький рівень довіри до влади;
- неефективний захисту прав власників;
- системні проблем структури зайнятості;
- недоліки в діяльності судової влади;
- корупція [12].

Зазначені причини розвитку тіньової економіки призводять до негативних наслідків в офіційному економічному секторі, серед яких:

- зменшення податкових надходжень до бюджету, внаслідок чого спостерігається ускладнення виконання фінансових зобов'язань держави;
- відсутність повної та об'єктивної інформації про економічні процеси в Україні, як результат, неефективність управлінських рішень;
- неефективний інвестиційний клімат та відтік грошей за кордон через складність інвестування тіньовими структурами прихованих від оподаткування доходів;
- зменшення інтересу потенційних стратегічних інвесторів до українських підприємств, через корумпованість та незабезпечення прав власності. [13].

Реакцією має бути гнучка та адекватна політика держави щодо детінізацію економіки, спрямована на подолання наведених негативних факторів, задля детінізації економічних відносин до рівня, що не загрожує офіційному сектору економіки та конкурентоспроможності економіки держави.

1.2. Теоретичні основи функціонування механізмів державного регулювання детінізації економіки України

Історія поширення тінізації на теренах України починається ще з часів СРСР. Особливо стрімкі темпи поширення тіньового сектору набула в роки перебудови, а саме 1985-1991 рр. Зі здобуттям незалежності Україна мала сформований тіньовий сектор, який розповсюдився майже в усі суспільні і політичні сфери життя [14].

Законом України «Про основи національної безпеки» визначено, що тіньовий сектор економіки загрожує національним інтересам України та її національній безпеці [15].

Таким чином законодавчо вмотивовано проведення політики детінізації. Власне, детінізація економіки трактується як система дій, спрямованих на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів.

Власне, детінізація економіки трактується як система дій, спрямованих на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів. Стратегічна мета детінізації полягає у суттєвому зниженні рівня тінізації шляхом створення умов для залучення тіньових капіталів у офіційну економіку. Процес детінізації мають значний позитивний вплив на інвестиційний потенціал та ступень його реалізації, що в свою чергу дасть позитивний ефект для бюджетної сфери, забезпечить зміцнення довгострокової стабільності та стратегії розвитку і зростання, посилить економічну безпеку держави, покращить соціальний захист громадян.

Національною доктриною детінізації економіки слід вважати державний документ стратегічного значення, що містить сукупність наукових принципів, пріоритетів і механізмів вирішення завдань детінізації, в контексті забезпечення високого рівня національної безпеки.

«Вважаємо, що національна соціальна доктрина у формі державного акта повинна мати такі складові:

- загальні положення;
- основні цілі та принципи політики детінізації економіки України;
- пріоритети державної політики детінізації та концепції проведення соціально- економічних реформ із врахуванням проблем детінізації;
- державні стандарти для кожного етапу реалізації доктрини;
- порядок здійснення публічного моніторингу і оцінки досягнення рівня встановлених показників детінізації;
- відповідальність за реалізацію положень доктрини, порядок підготовки і прийняття рішень про внесення змін до доктрини;
- взаємозв'язок із проблемами забезпечення національної безпеки України» [16].

У перші роки незалежності України відбувається різке значне зростання тінізації, що з поміж іншого було обумовлене ринковими перетвореннями, що проводилися без ґрунтовної наукової підготовки, без попередньої перевірки методів, засобів, напрямів реформ. Зміни в ринкових відносинах відбувались не

враховуючи культурні цінності та менталітет населення України. Реформування проводилося за західними та російськими сценаріями. У ході ринкових перетворень були допущені суттєві помилки:

- формальне проведення приватизаційних процесів;
- непродуманий механізм відкриття кордонів, як наслідок вивезення за кордон матеріальних цінностей, неякісні імпорتنі товари.
- різкий розподіл суспільства на заможних та бідних;
- виснажлива грошова політика;
- озлидніння великої частини населення, через крах банківської системи та втрату збережень, падіння курсу національної валюти, багатомісячних затримок заробітної плати, пенсій, стипендій;
- створення великого податкового навантаження призвело до безпрецедентного зростання безробіття;

Таким чином була провалено реформування економіки та створення системи загальноприйнятих правил, що спричинило активізацію суб'єктів, які діяли проти офіційних правил та законів, тобто сприяли поширенню в Україні тіньової економіки, що стала стійким соціальним партерном [17].

Процес детінізації в Україні почав налагоджуватися у період з 1997 по 1998рр. Були впроваджені такі механізми державного регулювання:

- лібералізація правового поля та покращення законодавства для підприємців;
- зменшення рівня бартерних операцій, а саме з 42,4 % у 1997 р. до 2,3 % у 2003 р.;
- підвищення якості використання бюджетних коштів за рахунок переходу на казначейську форму обслуговування бюджетних операцій;
- подолання гіперінфляції та забезпечення надійної грошової стабілізації;
- позитивних змін у структурі грошової маси, а саме зменшенням кількості грошей, що обертається поза банками, з 48,9 %. до 35,7 % від грошової маси у період з 1997 по 2003 рр.;

- здійснення заходів щодо впорядкування системи зайнятості населення (субсидіювання, створення робочих місць, допомога зареєстрованим безробітним тощо) [18].

«На жаль, слід констатувати, що механізми державного регулювання, вжиті державою останнім часом щодо виводу тіньових економічних процесів у легальну сферу, не були достатньо дієвими, не мали системного комплексного характеру. З'явилися і поширюються нові тенденції в розвитку сфери тіньової господарської діяльності. Для виконання економічної функції наша держава застосовує різноманітні механізми державного регулювання господарської діяльності, основні з яких визначені в ст. 12 Господарського кодексу України. Пріоритетність державного регулювання детінізації економіки, реалізації економічної політики в цілому, виконання цільових економічних та інших програм, програм економічного і соціального розвитку зумовлює формування сприятливого середовища для удосконалення механізмів та інструментів державного регулювання детінізації економічних відносин» [17].

РОЗДІЛ 2 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ РІВНЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

2.1. Аналіз міжнародний досвіду боротьби з тінізацією економіки: практична реалізація шляхів і способів детінізації економіки

Основою процвітання і, навіть, існування сучасної незалежної держави є її економічний розвиток. Незалежно від ступеню свободи ринкового середовища в тій чи іншій країні державні органи потребують механізмів реалізації ефективної політики управління, необхідною складовою яких є проведення економічного аналізу усіх процесів та явищ, що відбуваються в країні. Для адекватної оцінки необхідно усвідомлювати наявність економічних процесів, які не контролюються органами держстатистики, тобто тіньової економіки, яка здійснює значний вплив на всі економічні ланки. Тому, по-перше, недооцінка або ігнорування цього явища спричиняє серйозні помилки при визначенні макроекономічних показників, дає некоректну оцінку економічних результатів і тенденцій, спричиняє тактичні й стратегічні помилки у відповідних управлінських рішеннях.

По-друге, великий рівень тінізації обумовлює негативний вплив на економіку країни тих процесів, які не контролюються і не керуються урядом [19].

Світовий досвід показує що звести рівень тіньової економіки до нуля не під силу навіть країнам з жорстким тоталітарним режимом, не кажучи вже про ліберальні економіки. Крім того тіньова економіка розглядається як своєрідний “буфер” для національних економік під час економічних криз. Тому питання зводиться до утримання тіньових процесів в межах, що не дає значного впливу на офіційний сектор. А, оскільки без проведення цілеспрямованих заходів до її стримування, тіньова економіка завжди проявляє тенденції до самозбільшення, то для утримання рівня тіньової економіки в бажаних рамках, в різних країнах постійно впроваджують політику щодо детінізації ринку.

Важливий досвід детінізації економіки для України можна перейняти в республіки Польща, де за період з 1991 по 2015 роки рівень тіньової економіки знизився з 34,5% до 19,1% ВВП, тобто в 1.8 раза, або на 15,4 в. п. Протягом всього вказаного періоду тенденція до зниження мала поступовий і перманентний характер та майже не змінювалась. Задля зниження рівня тіньової економіки Польща не застосовувала різкої лібералізації податкових ставок. У порівнянні з 1991 роком рівень фактичного податкового навантаження в країні у 2015 році знизився всього лише на 1,6 в. п.. З початку 90-х років і до сьогодні польська податкова система розвивається поступово, маючи на меті залучення іноземних інвестицій, і як наслідок створення нових робочих місць.

Слід зауважити, що важливим інструментом детінізації польської економіки була фіскалізація. Вона передбачає використання фіскальних пристроїв для запису операцій з метою їх оподаткування на фіксовану пам'ять. Фіскалізація - це алгоритм дій з введення в експлуатацію та обміну даними реєстратора розрахункових операцій (РРО) або касового апарату з податковими службами. Фіскалізація потрібна для контролювання і регулювання державою грошового обігу у підприємців та недопущення його тінізації. Цьому процесу дуже сприяють сучасні технології безготівкового розрахунку, які вже стали традиційними у розвинених країнах. Там рівень тінізації економіки нижчий ніж у тих країнах, де такі розрахунки не мають широкого розповсюдження.

Оскільки споживачі іноді відмовлялись від чеків, підкреслюючи таким чином свою байдужість до державних економічних процесів, або висловлюючи свою "солідарність" з продавцями супроти державної фіскальної політики, Міністерством фінансів Польщі в 2015 році запровадило національні чекові лотереї. Це була освітня акція Міністерства фінансів, яка заохочувала продавців видавати, а покупців брати квитанції. В лотарії можна було виграти автомобілі, планшети та айподи. Щоб взяти участь у лотереї, достатньо було бути повнолітнім і мати квитанцію на мінімум 10 злотих, тобто приблизно 3 долари, та зареєструватися на сторінці лотереї. Чим більше реквізитів учасник реєстрував, тим більше мав шансів на перемогу.

Лотереї мали переконати поляків, що фіскальний чек, який вони отримують в магазині, в клініці, в ресторані чи перукарні, важливий не лише з погляду прав клієнта у конфліктних ситуаціях, а й задля забезпечення чесної конкуренції та наповнення загального бюджету держави.

Вони тривали 12 місяців та супроводжувалися кількома освітніми кампаніями. Національна чекова лотерея стала дуже популярною серед поляків. Лише упродовж кількох днів від її запуску, на сторінці лотереї поляки зареєстрували більше одного мільйона чеків. Таким чином, нестандартний крок влади призвів до бажаних результатів та змін у поведінці громадян щодо усвідомлення важливості детенізації економіки.

У аспектах детенізації економіки України дуже “болючими” є не лише питання ставлення споживачів до фіскальної політики держави та їх готовність підтримати зусилля урядовців на шляху до збільшення частки легальної економіки. Особливої актуальності в нас набувають питання боротьби з тінізацією у законодавчій сфері та запобігання корупції.

На нашу думку дуже цікавим у цьому аспекті є досвід Великої Британії, яка вже звично посідає місце у першій десятці найменш корумпованих країн світу. Пропонуємо вивчити деякі особливості британської практики боротьби з тінізацією економіки у цій сфері.

У Британії традиційно високу вагу має громадська думка в справах щодо прийняття рішень про корумпованість урядовців. Члени парламенту, колишні міністри та посадові особи, які впливають на державну політику, мають право здійснювати консультативну діяльність у комерційних недержавних фірмах, тим самим потенційно можуть надати неправомірні конкурентні переваги останнім.

Найбільшою увагою громадськості користуються питання, пов'язані з лобіюванням комерційних інтересів і протекціонізму, проблемами приватизації державного майна та передачі до державної власності приватного майна, купівлі політичного впливу, хабарництва та зловживання службовців. Все це викликає у суспільстві велику стурбованість.

У 1994 році у Великобританії було створено Комітет зі стандартів публічної сфери, або Комітет Нолана (за іменем його першого голови). Комітет діє на постійній основі, його члени призначаються на три роки.

25 жовтня 1994 року, прем'єр-міністр Джона Мейджор зробив заяву в Палаті громад, в якій окреслив повноваження і завдання Комітету. Вони включають в себе: - “Дослідити насущні проблеми, що стосуються стандартів поведінки всіх осіб, що займають публічні посади, включаючи угоди фінансового та комерційного характеру, і давати рекомендації щодо будь-яких змін в чинних угодах, які можуть знадобитися для забезпечення найвищих стандартів належної поведінки в публічній сфері”[20]

Діяльність Комітету триває і сьогодні, серед попередніх його результатів можна відмітити наступне: було розроблено низку стандартів для заборони протекції, було прийняте рішення призначити парламентського директора стандартів, була прийнята вимога про розголошення сторонніх заробітків членів парламенту, були оприлюднені «Сім принципів публічної сфери», які включені у кодекси поведінки різними державними органами, установами та організаціями [21].

З 2010 року у Великобританії діє закон «Про боротьбу з хабарництвом», який має екстериторіальну дію. Для здійснення контролю за дотриманням антикорупційного законодавства було створено незалежний орган - Управління по боротьбі з великим шахрайством (UK Serious Fraud Office) [22].

Далі ми розглянули досвід Німеччини у боротьбі з тінізацією економіки. Ми звернули особливу увагу на діяльність державних органів, спрямовану на скорочення обігу готівки у розрахунках, сприяння створенню нових робочих місць для зниження долі чорного ринку праці, боротьбі з незаконними видами діяльності.

За оцінками експертів німецького інституту прикладних економічних досліджень і австрійського дослідницького інституту банківської справи розмір тіньової економіки Німеччини в 2019 році оцінюється в 322 мільярди євро, що складає близько дев'яти відсотків валового національного продукту. В цю суму

входять нелегальні доходи від незареєстрованої трудової діяльності, торгівлі наркотиками, проституції і контрабанди. Це на два мільярди менше, ніж роком раніше. Зниження обумовлене позитивною економічною кон'юктурою в країні на момент проведення досліджень [23].

Якщо незаконні сфери діяльності це скоріше прерогатива правоохоронних органів, для боротьби з тіньовим сектором та корупцією урядом Німеччини було наступні організації: Федеральна фінансова поліція, Відділ боротьби з організованою злочинністю та корупцією, Департамент внутрішніх розслідувань; то рівень незареєстрованої трудової діяльності цілком підлягає коригуванню у тому числі і економічними засобами.

Експерти відзначають, що при позитивному розвитку на ринку праці обсяг незареєстрованої діяльності буде знижуватися. Людям немає необхідності працювати без оформлення трудових відносин, якщо вони мають роботу і добре заробляють. Однак погіршення економічної ситуації може перервати позитивну тенденцію. На покращення в цій галузі спрямована також політика спрощення реєстрації працевлаштування та зниження податкового тягаря.

З іншого боку незаконне працевлаштування у Німеччині є протиправним і може бути покараним штрафом або навіть позбавленням волі.

Найбільш проблемними у відношенні реєстрації трудових стосунків з подальшим їх оподаткуванням у Німеччині є будівельна галузь, туризм, та сфера побутового обслуговування приватних домогосподарств. Дві останні галузі характеризуються великою часткою готівкових розрахунків, що знову дає підставу стверджувати, що розширення безготівкових розрахунків є дієвим інструментом детінізації економіки.

Слід зауважити, що проведені у європейських країнах дослідження підтвердили зменшення рівня “тіньової економіки” на 0,6 – 3,7% від ВВП, та зростання державних доходів на 0,1 – 0,8% від ВВП при дворазовому збільшенню частки безготівкових платежів в країні [24].

У сфері запобігання корупції діяльність німецького уряду полягає законодавчих, організаційних, кадрових та інших змінах, що унеможливорює зловживання державним службовцем своїм посадовим становищем.

Антикорупційна система Німеччини базується на унеможливленні ведення тіньової та корупційної діяльності державними службовцями [4]. Для них впроваджена повна особиста відповідальність за неправомірні дії та порушення службових обов'язків. У разі звільнення з державної служби колишній державний службовець повинен дотримуватись правил щодо нерозголошення обставин своєї попередньої діяльності. Державним службовцям заборонено здійснювати інші види діяльності без отримання офіційного дозволу керівництва. Корисним для України, на нашу думку, є досвід боротьби з тіньовою економікою у Сполучених Штатах. Там існує багато інституцій, які займаються питаннями фінансового моніторингу, а за його результатами – запобіганням і боротьбою з тіньовими операціями у різних секторах економіки.

Міністерству фінансів США відведена провідна роль у боротьбі з тіньовими фінансовими операціями та відмиванням капіталів. Саме Міністр фінансів США має наступні зобов'язання: регуляція діяльності та координації зусиль підпорядкованих органів, притягнення до цивільної відповідальності, встановлення вимог щодо ведення обліку і подання звітності фінансовими установами або звільняє їх від покарання.

У Сполучених Штатах працює так звана система раннього повідомлення потенційно незаконні фінансові операції, коли всі повідомлення від банків і фінансових установ відразу передаються до органу фінансового моніторингу. Такий спосіб дозволяє дуже ретельно перевіряти економіку, але при цьому значним недоліком є те, що органи фінансового моніторингу перевантажуються повідомленнями, які необхідно обробити. Так, у США у відділі по боротьбі з фінансовими злочинами при Міністерстві фінансів контролери розглядають близько 12 млн. фінансових операцій на рік і тільки 1,0 % з них відносять до підозрілих [25].

Влада США проводить політику обмеження готівкового обігу. Наприклад є чинною норма законодавства, згідно із якою при здійсненні готівкою платежу на суму понад 10 тис. доларів США обов'язково подається звіт до органів фінансового моніторингу. За свідоме неподання звіту застосовується штраф до 25 тис. доларів США і/або п'ятирічне тюремне ув'язнення.

Завдяки заходам, що вживаються владою США для запобігання тінізації економіки, останнім часом Сполучені Штати займають одне з чільних місць серед найменш “тінізованих” економік світу за показником відношення обсягів тіньової економіки до ВВП країни маючи за різними оцінками цей показник на рівні 8-10%. Але у абсолютних показниках результати США в розглянутому питанні є менш оптимістичними і оцінюються експертами у суми 350-400 мільярдів доларів США щорічно [26].

В таблиці 2.1 представлені основні рекомендації щодо заходів детінізації економіки за результатами вивчення досвіду різних країн з цього питання.

Таблиця 2.1 Рекомендації щодо заходів детінізації економіки (Джерело:[8])

Досліджувана країна	Рекомендовані заходи щодо детінізації
Польща	Заборона ведення господарської діяльності тих фізичних осіб, які раніше вчинили серйозний податковий злочин. Введення майнової відповідальності юридичних осіб за здійснення економічного злочину.
Великобританія	Підвищення рівня довіри громадян до влади, посилення незалежності суддів, віддавши їх під громадський контроль, посилення покарання за хабарництво.
Німеччина	Оптимізація податкової системи, спрощення механізму обчислення розмірів податків, зниження ставок відрахувань із заробітної плати тощо. Створення ряду організацій: Федеральна фінансова поліція, Відділ

	боротьби з організованою злочинністю та корупцією, ДІА (Департамент внутрішніх розслідувань).
США	Посилення ролі державних спеціальних служб у контролі за поширенням тіньової економіки в країні та їх взаємодію із державною структурою загалом. В Україні схожі функції мають виконувати співробітники Служби безпеки України (СБУ).

2.2. Оцінка та тенденцій тінізації економіки України

Обчислення обсягів тіньового сектору в країні безумовно є важливими для встановлення подальшої економічної політики держави.

Різні фахівці використовують різні методи оцінки тіньової економіки країни. Для розрахунків використовують різну інформацію, хтось приймає до уваги тільки офіційні статистичні дані, хтось послуговується прогнозними і оціночними даними. Навіть сам термін “тіньова економіка” не має чіткого визначення, отже до розрахунків включають різні складові.

Відносно оцінки обсягів тіньової економіки в Україні в різних поважних джерелах ми можемо знайти оцінки, які суттєво відрізняються одна від одної.

Так, наприклад, за підсумками роботи міжнародної аудиторської компанії Ernst&Young за підтримки Mastercard в рамках Меморандуму про співпрацю з Мінекономрозвитку України, НБУ і Держстатом, яка оцінила дані української економіки за 2018 рік, обсяг тіньових операцій в Україні сягає 23,8% національного ВВП.

Натомість, згідно із результатами опитування підприємців України за 2018 рік, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології оціночний рівень тіньової економіки в країні сягає 47%. Така розбіжність у результатах є цілком пояснюваною з огляду на наведені вище фактори.

На державному рівні в Україні питаннями оцінки рівня тіньової економіки займається Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського

господарства України (Мінекономрозвитку). При цьому тіньова економіка розуміється як “незареєстрована в установленому порядку економічна діяльність суб’єктів господарювання, яка характеризується мінімізацією витрат на виробництво товарів, виконання робіт і надання послуг, ухиленням від сплати податків, зборів (обов’язкових платежів), статистичного анкетування та подання статистичної звітності, наслідком якого є порушення законодавчо встановлених норм (рівень мінімальної заробітної плати, тривалість робочого часу, умови і безпека праці тощо)” [27].

Методи оцінювання рівня тінізації національної економіки загалом і за окремими видами економічної діяльності представлені і описані у першому розділі даної роботи. В цілому слід відмітити, що аналіз відбувається через використання непрямих методів.

За розрахунками Мінекономрозвитку рівень тіньової економіки у 2018 році склав 30% від обсягу офіційного ВВП, що на 2 в.п. менше за показник 2017 року і є найнижчим рівнем, починаючи з 2009 року. Такий результат заслуговує на увагу і є дуже позитивним, оскільки детінізація економіки розцінюється експертами як одна з оцінок реформ і результатів “оздоровлення” економіки..

Спостереження показників тіньової економіки у динаміці є важливою частиною дослідження.

Загалом необхідно відмітити зменшення значення інтегрального показника рівня тіньової економіки в Україні з 39% у 2009 р. до 30% у 2018 р. На рисунку 2.1 відображені дані за 2010-2018 рр. За цей період не спостерігалось сталої тенденції до зниження рівня тіньової економіки. Відповідно до даних рисунку в період з 2011 по 2014 роки було суттєве її підвищення, що на нашу думку багато в чому було зумовлене політичною ситуацією в країні. Але протягом останніх чотирьох років тенденція змінилась на краще, і ми маємо зменшення інтегрального показника тіньової економіки за цей час майже на третину (з 43% до 30% від обсягу офіційного ВВП).

Рис. 2.1. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) Джерело: Держстат, розрахунки Мінекономрозвитку

Усі методи, які використовує Мінекономрозвитку для оцінка рівня тіньової економіки, показали зменшення порівняно з 2017 роком. А саме:

- метод “витрати населення – роздрібний товарооборот” показав зменшення рівня тіньової економіки на 2 в.п. (до 46% від обсягу офіційного ВВП);
- електричний та монетарний методи зафіксували зменшення рівня тіньової економіки на 1 в.п. кожний і склали відповідно 27% та 23% від обсягу офіційного ВВП;
- метод збитковості підприємств показав, що рівень тіньової економіки зменшився на 4 в.п. і склав 18% від обсягу офіційного ВВП .

Ці показники та їх динаміка за період з 2010 по 2018 роки представлені на рисунку 2.2.

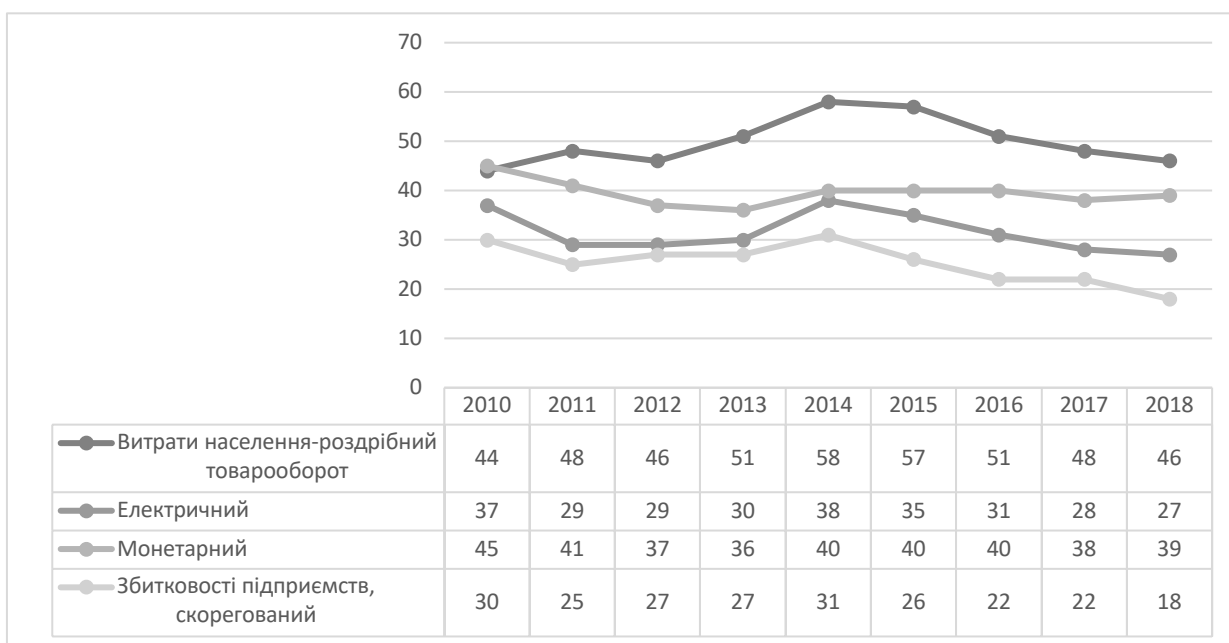

Рис. 2.2 Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП Джерело: Держстат, розрахунки Мінекономрозвитку

Сформовану у 2014 році тенденцію до зменшення рівня тіньової економіки можна прослідити за трьома з чотирьох застосованих показників. Як позитивні ченники цього ефекту можна відмітити стимулюючий ефект від підвищення рівня мінімальної заробітної плати в економіці (на 16,3% до 3723 грн. з 01.01.2018)., стримання динаміки інфляційних процесів, надання населенням переваги суб'єктам господарювання роздрібної торгівлі у легальному сегменті.

Зменшення рівня тіньового сектору за підсумком 2018 року спостерігалось в більшості основних агрегованих видів економічної діяльності (ВЕД), за виключенням двох ВЕД :“Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність” та “Сільське, лісове та рибне господарство”, де цей показник зріс. Натомість у ВЕД “Фінансова та страхова діяльність” цей показник зменшився на 10 в.п., у добувній промисловості – на 8 в.п., в оптовій та роздрібній торгівлі – на 5.в.п., у переробній промисловості та у ВЕД “Операції з нерухомим майном” – на 4 в.п. у кожному з ВЕД, у будівництві – на 3 відсоткових пункти.

Таким чином можна зробити висновок, що продовження сприяння з боку держави розвитку конкурентного середовища для бізнесу, впровадження реформ з дерегуляції і децентралізації, призводять до поступового “зсуву” парадигми вітчизняного бізнесу в бік сприйняття себе як суспільноорієнтованого державотворчого механізму і частини прозорої світової економічної системи.

Для недопущення спотворення механізмів дії законів та інструментів ринку, стримування економічного розвитку країни та неефективності заходів стимулювання економіки необхідно приділяти значну увагу реалізації процесів щодо усунення загроз економічній безпеці держави та детінізації економіки.

Отже зусилля держави мають бути зосереджені, насамперед, на запровадженні заходів, спрямованих на мінімізацію впливу системних чинників тіньової економіки:

- високий рівень корупції;
- неефективність органів судової системи;
- низький рівень захисту прав власності, включаючи права на фінансові активи;
- низька ефективність держави у забезпеченні основ існування та розвитку конкурентоспроможної економіки.

2.3. Аналіз основних теоретико-методичних підходів до вимірювання рівня тіньової економіки

Наразі немає єдиного погляду на структуру тіньової економіки, а відтак не вдається досягти єдності відносно універсального методу визначення її рівня. Різноманіття методів вимірювання тіньової економіки є наслідком багатогранності цього явища.

Значної складності цього предмета дослідження спричиняє значну кількість методів вимірювання. Дотепер не вдається розробити єдиний універсальний метод розрахунків її розмірів, який би задовільнив усіх дослідників, урахував усю багатогранність цього феномену і був придатний для

використання в різносторонніх видах аналізу. Отже експерти використовують широкий спектр інструментів. У таблиці 2.2 наведено результати етимологізації існуючих у міжнародній і вітчизняній практиці підходів і методів до оцінювання рівня тіньової економіки.

Табл.2.2 Типологізація методів оцінювання рівня тіньової економіки

Критерії класифікації	Типи методів
Залежно від форми оцінювання	<ul style="list-style-type: none"> • непрямі (відносні оцінки, які характеризують зміну процесу в часі) • прямі(абсолютні) оцінки
Залежно від рівня об'єкта оцінки	<ul style="list-style-type: none"> • мікрометоди; • макрометоди; • методи міжнародних порівнянь
Залежно від рівня бази акумулювання даних	<ul style="list-style-type: none"> • методи первинного збору інформації (соціологічні, експертні опитування); • методи використання вторинної інформації (використання даних, зібраних попередньо для інших цілей)
Залежно від використовуваного інструментарію оцінки	<ul style="list-style-type: none"> • методи суб'єктивних (експертних) оцінок; • методи економетричних (об'єктивних) оцінок; • методи моделювання (результат можна перевірити лише з певним часовим лагом)
Залежно від об'єкта дослідження	<ul style="list-style-type: none"> • на рівні фізичних осіб; • на рівні юридичних осіб; • на рівні галузі; • на рівні регіону; • на рівні держави;

	<ul style="list-style-type: none"> • на рівні мегарегіону; • на глобальному (світовому) рівні
Залежно від часових параметрів оцінки	<ul style="list-style-type: none"> • методи ретроспективного аналізу; • оперативні методи поточної оцінки • методи прогнозування
Залежно від сфери дослідження	<ul style="list-style-type: none"> • фінансові; • монетарні; • аналізу трудової діяльності; • структурні методи (аналіз галузей економіки)
Залежно від суб'єкта дослідження	<ul style="list-style-type: none"> • Держстат України; • Міністерство економічного розвитку і торгівлі України; • Служба безпеки України; • Державна служба фінансового моніторингу; • Державна митна служба України; • Державна фіскальна служба України; • міжнародні інституції

Основним критерієм поділу методів оцінювання тіньової економіки є форма оцінювання, яка поділяє їх на дві групи: прямі методи (мікрометоди) і непрямі методи (макрометоди)

Розглянемо найпоширеніші з них [28].

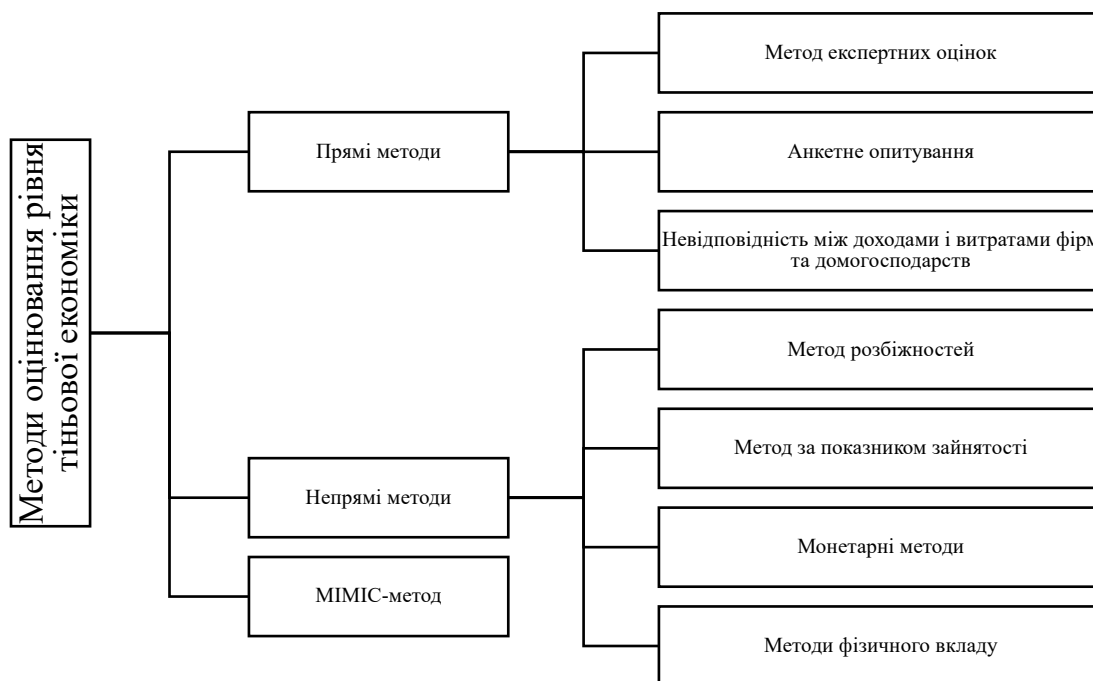

Рис. 2. 3 Найпоширеніші методи оцінки рівня тіньової економіки
(Джерело:[28])

1. Першою розглянемо групу прямих методів оцінювання рівня тіньової економіки. Прямі методи використовують інформацію специфічних прямих опитувань або перевірок. Отримані дані аналізують для виявлення розбіжностей між доходами та витрати [5].

До методів першої групи відносяться наступні.

1. Метод експертних оцінок. При використанні цього методу до оцінки розмірів тіньової економіки залучають експертів-практиків, які на основі своїх експертних знань і досвіду оцінюють її рівень. Цей метод може застосовуватись у надзвичайно широкому діапазоні питань і представляє один із найпоширеніших методів оцінювання рівня тіньової економіки.

Переваги методу:

- за умови високої кваліфікації експертів їх теоретичні і практичні знання значно підвищують якість кінцевого результату і дозволяють враховувати багато нюансів.
- Недоліки методу:

- знання експерта значною мірою обмежені тією галуззю де він безпосередньо працює, а отже оцінка рівня тіньової економіки в інших галузях буде досить сумнівною;
- залежить від суб'єктивної думки експерта і рівня його кваліфікації.

2. Метод анкетного опитування. В цьому методі розробляють спеціальні анкети для добровільного і як правило анонімного опитування респондентів і отримання їх відповідей на поставлені питання.

Переваги методу:

- дозволяє помітити мінімальний рівень тіньової економіки, притаманний лише домогосподарствам;
- показує детальну інформацію про первинну структуру тіньової економіки.

Недоліки методу:

- спосіб формулювання питань в анкеті дуже сильно впливає на якість і зміст отриманої інформації;
- перелік виявлених проявів тіньової економіки обмежується формулюваннями анкети;
- коло обраних респондентів багато в чому зумовлює результати дослідження.

3. Метод, що базується на невідповідності між величиною доходів, звіт про які надані фірмами і домогосподарствами в податкові органи, і вибірковими перевітками отриманих доходів податковими органами. Дані по розбіжності отриманих даних між фактичними і задекларованими доходами екстраполують на загальний обсяг доходів і, таким чином, судять про частку прихованих доходів і про конкретні масштаби тіньової економіки.

Недоліки методу:

- враховує тільки частину тіньової економіки, не зачіпляє нелегальні види діяльності;

- суб'єкти господарювання, які не реєструють свою діяльність, не враховуються ;
- дає занижену оцінку обсягу тіньової економіки;
- оцінка різна для різних країн, оскільки вона залежить від якості податкової системи, методів податкових перевірок, правової бази країни.

Проводячи загальний підсумок для оцінки прямих методів можна відзначити, що їхньою істотною перевагою є можливість уникнути труднощів, пов'язаних з агрегуванням показників, а також вони можуть надати детальну інформацію про тенденції в тіньовій економіці, її структурі та складі осіб, задіяних в ній.

Але, одночасно ці методи мають ряд іманентних недоліків, які призводять до отримання неточних результатів, оскільки:

- дають тільки оціночні показники і не дозволяють точно оцінити розмір тіньової економіки;
- надають прогнози розвитку та росту тіньової економіки на середньо- і довгостроковий період за винятком експертного методу;
- дають більш низькі оцінки розмірів тіньової економіки (за винятком експертного методу) у порівнянні з іншими методами, що зумовлене неспроможністю оцінити всі дії та доходи, одержані в тіньовій економіці;
- при застосуванні цих методів виникають ускладнення із перевіркою достовірності зібраної інформації.

Звідси виникає висновок, що використання тільки прямих методів вимірювання тіньової економіки робить неможливим точну оцінку її масштабу. Постає об'єктивна необхідність у використанні непрямих методів, які надають менш ретельну, але більш об'єктивну та обґрунтовану інформацію. [ст20]

2. Непрямі методи або макрометоди використовують як правило перевірену офіційну інформацію державної статистики, даних фінансових і податкових

органів. Ці методи мають широке застосування переважно за умов неможливості безпосередньої прямої фіксації досліджуваних параметрів [5].

Серед непрямих методів (або макрометодів) розглянемо наступні.

1. «Метод за показником зайнятості відомий як італійський метод. Первинні дані отримуються в результаті спеціально організованого аналізу підприємств, в ході якого отримується інформація щодо кількості годин, відпрацьованих співробітниками в тій чи іншій галузі. Потім відбувається співставлення між фактичним і офіційно зареєстрованим рівнем зайнятості.

Переваги методу:

- можливість виявлення обсягів прихованого від державних органів виробництва продукції;
- визначає прихований реальний сектор тіньової економіки.

Недоліками методу є:

- зниження рівня зайнятості може мати також й інші фактори, окрім тіньової економіки;
- не враховується таке явище, як фіктивна зайнятість;
- працівники можуть одночасно працювати як у тіньовій економіці, так і в легальній економіці»[5];
- припущення про те, що рівень продуктивності праці в легальному секторі економіки відповідає рівню продуктивності праці в тіньовому секторі економіки, важко довести;
- сумнівна також можливість ситуації повної зайнятості та нульового рівня тіньової економіки при ній [28].

2.2 Метод розбіжностей полягає у порівнянні двох або більше, джерел даних або статистичних документів [5].

Перевагою цього методу є використання макроекономічного показника ВВП із Системи національних рахунків.

Недоліками методу є:

- невідповідність може виникнути не тільки через існування тіньової економіки, але також і через помилки у статистичних вимірах або особливостях методології розрахунків;
- ураховуються тільки приховувані від оподатковування доходи, однак не всі доходи, отримані в тіньовій економіці, автоматично стають видатками в легальній економіці;
- викликає сумнів припущення про те, що оцінка щодо доходів неповна через приховування їхніх розмірів, а оцінка щодо видатків практично точно визначає сукупний обсяг видатків;
- не може застосовуватись, якщо доходи перевищують видатки [28].

2.3 Метод фізичного внеску (споживання електроенергії). Методи засновані на тому, що електроенергією не можна запастися про запас, тому значне перевищення темпів спаду реального ВВП над темпами спаду споживання електрики свідчить про тіньове споживання електроенергії. До того ж показник споживання електроенергії є одним з надійно вимірюваних показників. Розглянемо цей метод в інтерпретації Кауфмана.

У методі розраховується відношення фізичного внеску широкого застосування (наприклад, споживання електрики до ВВП) протягом певного періоду часу і потім екстраполюється до сьогодення. Припускаючи, що в короткостроковому періоді еластичність електроенергія / ВВП приблизно дорівнює одиниці й ухвалюється припущення щодо постійного відношення споживання електроенергії до ВВП, можливо обчислити очікуваний (або повний) ВВП кожного наступного року після базисного. Оскільки офіційний ВВП з визначення оцінює тільки офіційну частину економіки, відмінність між повним (або очікуваним) і офіційний ВВП дає оцінку розміру тіньової економіки [28].

Недоліки цього методу наступні:

- «не всі дії в тіньовій економіці вимагають значної кількості електрики (наприклад, послуги), тому тільки частина тіньової економіки буде виявлена;
- можуть використовуватись інші джерела енергії, тому буде виявлена тільки частина тіньової економіки;
- постійно діючий фактор науково-технічного прогресу приводить до появи більш енергоефективних технологій і устаткування, які застосовуються як у легальному, так і в тіньовому секторах економіки;
- можуть бути значні відмінності або зміни в еластичності попиту на електрику в часі та в різних країнах;
- враховує тільки тіньове виробництво і не враховує сферу послуг;
- сумнівне припущення про базисний рік, де відсутня тіньова економіка» [28].

2.4. Монетарні групи методів, в основі яких лежать наступні припущення: в основному використовуються готівка; швидкість обігу грошей приблизно однакова в тіньовій та офіційній економіці; в легальному секторі економіки протягом певного часу співвідношення між готівкою у населення із загальною кількістю депозитів в банках залишається незмінним; існував період, коли тіньової економіки не існувало або її частка була надзвичайно малою. Існує багато варіантів, де використовуються дані припущення: економетричні методи, метод Гутманна, метод Фейга та інші.

3. MIMIC-метод. Він належить до непрямих методів, але для його використання можна використовувати інформацію прямих методів.

Більшість методів, що були нами розглянуті попередньо навмисно спрощують ситуацію, зводячи оцінювання розміру та розвитку тіньової економіки до оцінки тільки одного індикатору, який, як вважається, охоплює всі ефекти тіньової економіки.

Набагато актуальнішим є метод, якій вивчає явище більш всебічно, оскільки вплив тіньової економіки відбувається одночасно в декількох сферах:

на виробництві, на ринку робочої сили і грошовому ринку. Очевидно слід відзначити, що різні показники, які визначають розмір тіньової економіки розглядаються поверхнево в деяких грошово-кредитних методах. В більшості випадків вони розглядають єдиний фактор – рівень оподаткування. MIMIC-метод дозволяє враховувати вплив багатьох причин існування та росту тіньової економіки. Одночасно вивчається і безліч ефектів на всі сфери економіки, які вона виявляє.

Наступні фактори відображають зміну розмірів тіньової економіки:

- розвиток виробництва: при зростанні виробництва в тіньовій економіці відбувається перерозподіл або часткове переміщення факторів виробництва з легального в тіньовий сектор, що негативно впливає на норму зростання легальної економіки;
- розвиток грошово-кредитних індикаторів: активізація тіньового сектору економіки вимагає додаткового грошово-кредитного забезпечення;
- розвиток трудового ринку: робоча сила «перетікає» з офіційної економіки в тіньову, оскільки збільшення участі робітників у тіньовій економіці призводить до зменшення їхньої участі в офіційній.

Слід зазначити певні недоліки MIMIC-методу, на які треба зважати під час його використання:

- складно одержати надійні дані відносно змінних, крім даних про пряме і непряме оподаткування
- коефіцієнти оцінки не є стійкими, дуже відрізняються для різних країн [26];
- оцінка параметрів надзвичайно непостійна щодо специфікації альтернативної моделі [26];
- неоднозначне значення прихованої змінної [26];
- надійність причин та індикаторів у поясненні їхнього впливу на зміну рівня тіньової економіки [17];
- не враховується фактор часу;

- Метод є надмірно ускладненим.

MIMIC-метод є достатньо новим і прогресивним методом оцінювання розмірів тіньової економіки. Він має широку гнучкість своєї структури, тому його застосування надає більші переваги. В інших непрямих методах необхідними є обмежувальні або неправдоподібні припущення, які відсутні у MIMIC-методі. Але необхідно враховувати «цінність калібрування».

З огляду на вищесказане, підрахунок рівня тіньової економіки неможливо об'єктивно зробити лише за одним методом, оскільки кожен з методів досліджує окремі аспекти тінізації.

Кожен з методів розглядає нешироку сферу економічної діяльності. Через це існують недоліки і сильні сторони кожного з методів.

РОЗДІЛ 3 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ РІВНЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1. Факторний аналіз тіньової економіки країн Європейського Союзу та України

Вивчення тіньового сектору економіки є важливою складовою економічної науки. Значний рівень тінізації негативно впливає на економічну діяльність на макро та мікрорівнях і вказує на проблеми у системі економічних відносин, знижує конкурентоспроможність країни, зменшує податкові надходження до бюджету та ускладнює ефективне функціонування офіційного сектору економіки. Для створення ефективної політики з детінізації треба розглянути основні фактори, які впливають на обсяг тіньової економіки. Через прихований характер самого явища, величини, які визначають обсяг та характеристику тіньової економіки неможливо виміряти безпосередньо. Також не існує чіткого переліка факторів, які впливають на тінізацію.

Для аналізу впливу факторів на тіньову економіку, можливого зменшення факторів впливу та для подальшого дослідження та візуалізації, проведемо факторний аналіз для 36 країн Європи.

Для виокремлення основних факторів тінізації, проведено факторний аналіз залежності тіньової економіки у середовищі програмного продукту STATISTICA від наступних чинників:

- Індекс інновацій;
- Індекс свободи бізнесу;
- Індекс грошової свободи;
- Індекс фіскальної свободи;
- Індекс свободи торгівлі;
- Індекс глобалізації;
- Індекс інвестиційної свободи;
- Індекс прав власності;

- Індекс контролю корупції;
- Індекс ефективності уряду;
- Індекс політичної стабільності;
- Рівень безробіття (у % від загальної чисельності робочої сили);
- Податковий дохід (відсотки від ВВП);
- ВВП на душу населення.

Аналіз матриці коефіцієнтів парної кореляції чинників з рівнем тіньової економіки дав наступний результат (дивитися таблицю 3.1).

Табл. 3.1 Оцінка кореляції між факторами та рівнем тіньової економіки

Чинники	Коефіцієнт кореляції (чинника з рівнем тіньової економіки)
ВВП на душу населення	-0,70
Податкові надходження, % від ВВП	-0,14
Рівень безробіття, % від загальної кількості робочої сили	0,22
Індекс свободи бізнесу (0-100)	-0,62
Індекс свободи торгівлі (0-100)	-0,54
Індекс грошової свободи (0-100)	-0,41
Індекс фіскальної свободи (0-100)	0,44
Індекс інвестиційної свободи (0-100)	-0,76
Індекс інновацій (0-100)	-0,77
Індекс глобалізації (0-100)	-0,74
Індекс політичної стабільності (-2,5 слабкий; 2,5 сильних)	-0,72
Індекс прав власності (0-100)	-0,77

Індекс ефективності уряду (слабкий -2,5; 2,5 сильний)	-0,86
Індекс контролю корупції (-2,5 слабких; 2,5 сильних)	-0,82

Можемо зробити висновок, що існує щільний обернений зв'язок між рівнем тіньової економіки та ВВП на душу населення, індексом інвестиційної свободи, індексом інновацій, індексом політичної стабільності, індексом прав власності, індексом ефективності уряду, індексом контролю корупції.

Також матриця коефіцієнтів парної кореляції вказує на наявність зв'язків між деякими з пар факторів, що виявляє проблему мультиколінеарності.

Застосуємо метод головних компонент для усунення сильного зв'язку кореляції між досліджуваними чинниками.

В результаті, маємо два застосування факторного аналізу для вивчення вагомих чинників впливу на тіньову економіку. Виділено два фактори. Перший фактор включає наступні чинники: ВВП на душу населення, індекс свободи бізнесу, індекс інновацій, індекс прав власності, індекс ефективності уряду, індекс контролю корупції. До другого фактору належать: індекс свободи торгівлі, індекс грошової свободи (рис. 3.1), для заданого мінімального факторного навантаження 0,73, про що свідчить і графік факторних навантажень (рис. 3.2).

		Factor Loadings (Varimax row) (Spreadsheet1)			
		Extraction: Principal components			
		(Marked loadings are >,700000)			
Variable		Factor 1	Factor 2		
GDP per capita		0,859704	0,109959		
Tax revenue		0,226879	0,493895		
Unemployment rate		-0,514799	0,548562		
Business freedom index		0,765924	0,039869		
Trade freedom index		0,364489	0,730572		
Monetary freedom index		0,300750	0,779661		
Fiscal freedom index		-0,616479	-0,321477		
Investment freedom index		0,575469	0,661647		
Innovations index		0,940533	0,108409		
Globalization index		0,696419	0,466912		
Political stability index		0,688591	0,340173		
Property rights index		0,921436	0,288547		
Government effectiveness index		0,901169	0,353465		
Control of corruption		0,946499	0,249771		
Expl.Var		6,977509	2,857324		
Prp.Totl		0,498394	0,204095		

Рис. 3.1. Таблица факторных навантажень

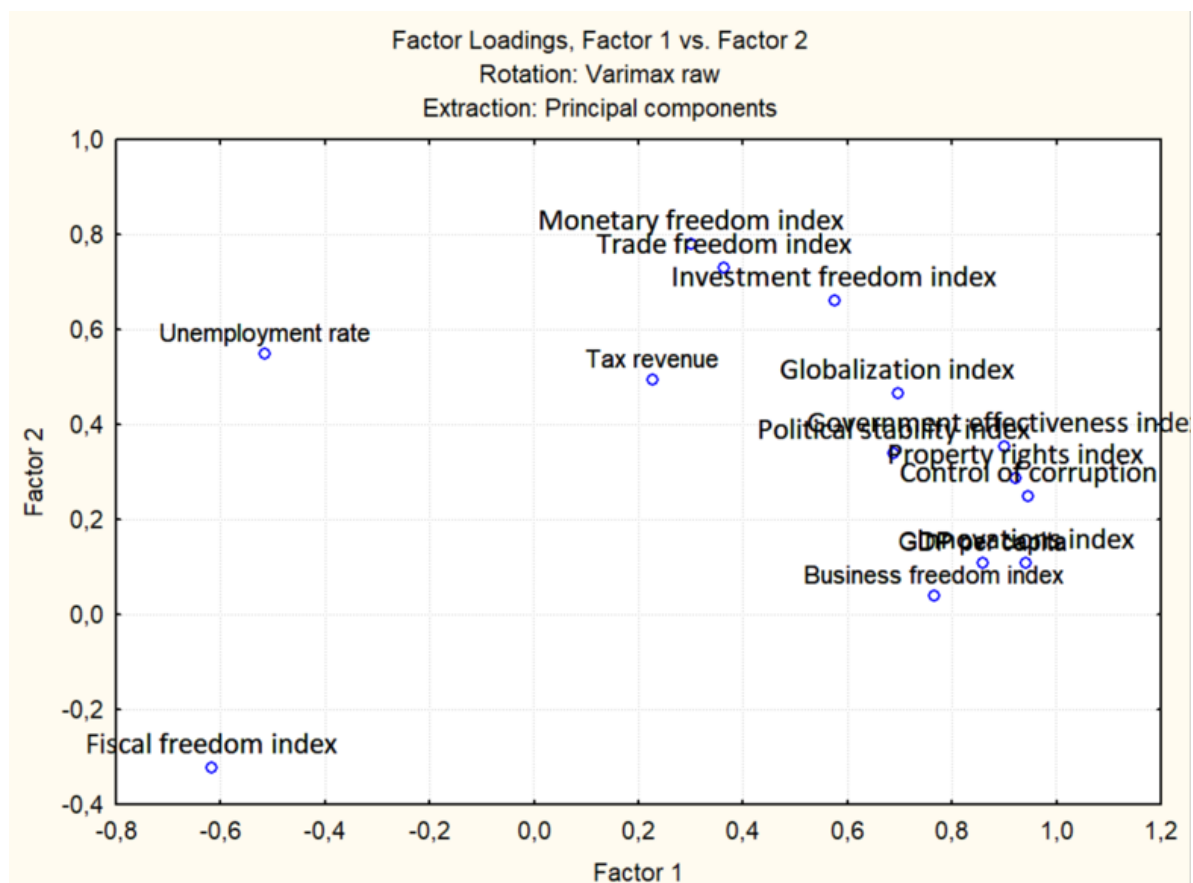

Рис. 3.2. Графічне представлення факторних навантажень (факторне поле)

Для встановлення кількісних значень зв'язку виділених факторів з об'єктами обчислено факторні ваги. Об'єкту з більшою факторною вагою притаманний більший рівень прояву властивостей виділеного фактора (більший рівень зв'язку з фактором). Додатні факторні ваги відповідають об'єктам, які мають рівень прояву властивостей фактору більше середнього, а від'ємні – нижче середнього (рис. 3.3).

Factor Scores (Spreadsheet1) Rotation: Varimax raw Extraction: Principal components				
Case	Factor 1	Factor 2		
Albania	-1,75122	0,91977		
Australia	1,05086	-0,29460		
Belarus	-0,66413	-3,35022		
Belgium	0,71726	0,48273		
Bulgaria	-1,12680	0,42689		
Croatia	-1,22684	1,12502		
Cyprus	-0,47564	0,82587		
Denmark	1,24931	0,82582		
Estonia	0,36489	-0,01512		
Finland	1,08732	0,07865		
France	0,52079	-0,28580		
Germany	1,13266	-0,49029		
Greece	-1,39627	1,03547		
Hungary	-0,44031	0,33291		
Iceland	1,07555	-0,83399		
Ireland	0,74561	0,24830		
Italy	-0,51989	0,89503		
Latvia	-0,48492	0,58887		
Lithuania	-0,26502	0,13932		
Luxembourg	1,19852	0,16876		
Malta	-0,07364	0,42334		
Moldova	-1,00169	-1,63717		
Netherlands	1,14393	0,10663		
Norway	1,40309	-0,22689		
Poland	-0,47175	0,14048		
Portugal	-0,01321	0,65791		
Romania	-0,91839	0,11148		
Russia	-0,74107	-3,21310		
Slovakia	-0,58238	0,35199		
Slovenia	0,01151	0,15695		
Spain	-0,47465	1,23790		
Sweden	1,20877	0,57792		
Switzerland	1,53521	-0,31828		
Turkey	-1,22311	-0,35385		
Ukraine	-1,81658	-0,54045		
United Kingdom	1,22220	-0,29826		

Рис. 3.3. Таблиця факторних вагів

Найбільші факторні ваги по першому фактору в Албанія, Бельгії, Хорватії, Греції, Туреччині та Україні, по другому – у Білорусі та Росії. Чинники по різному пов'язані з виділеними факторами це обумовлено різною політикою країн

Щоб встановити, який із виділених факторів найбільш значущий, проведено аналіз власних значень факторів (рис. 3.4).

Eigenvalues (Spreadsheet1)				
Extraction: Principal components				
Value	Eigenvalue	% Total variance	Cumulative Eigenvalue	Cumulative %
1	8,169701	58,35501	8,169701	58,35501
2	1,665132	11,89380	9,834833	70,24881

Рис. 3.4. Власні значення виділених факторів

Перший фактор пояснює 58% дисперсії, другий – 13%. Разом вони описують 72% дисперсії, тобто, більше половини масиву даних. Це означає, що факторизація не повна, існують ще й інші чинники, менш значимі, але теж достатньо вагомі. Зокрема, середня валова річна зарплата, не включена в запропоновану модель, сукупний індекс Джині, ментальність тощо.

3.2. Кластерний аналіз країн Європи за рівнем тіньової економіки

Природа тіньової зайнятості має регіональні та секторальні специфічні особливості. Для перевірки гіпотези щодо регіональної кластеризації проведемо у програмному середовищі кластерний аналіз рівня тіньової економіки для країн Європи у проміжку з 2000 р. по 2015 р.

Побудуємо графік динаміки тіньової економіки країн Європи за 2000–2015 рр.

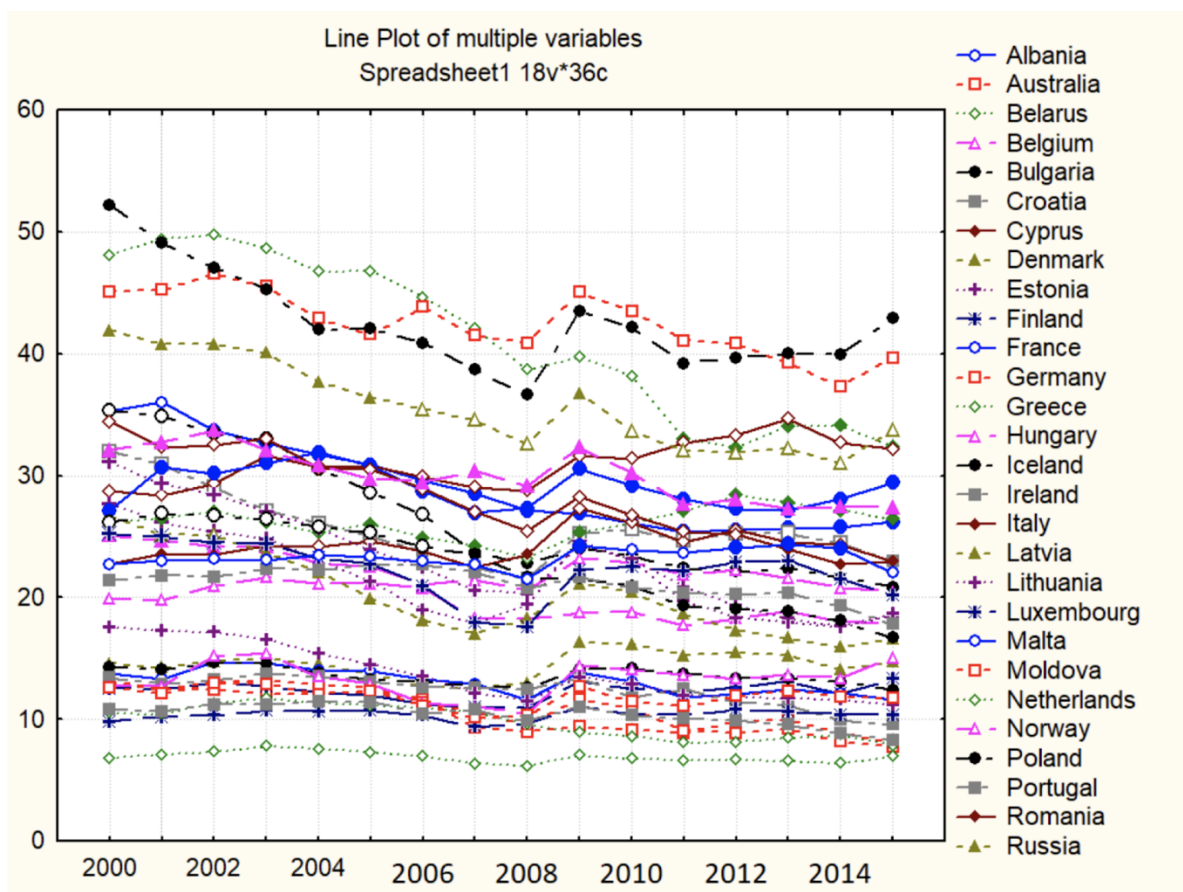

Рис. 3.5 Порівняння динаміки тіньової економіки країн ЄС за 2005–2014

pp

Результати графічного аналізу динаміки розміру ТЕ (рис 3.5) свідчать про зменшення показника тіньової економіки до 2008 р., після чого спостерігається незначне зростання цього показника, що можна пояснити світовою кризою 2008 р., і подальший поступовий спад (2009 р., а в окремих країнах і 2010 р.).

Навіть без кластерного аналізу можна візуально поділити графік на три групи:

- Країни з низьким рівнем тіньової економіки;
- Країни з середнім рівнем тіньової економіки ;
- Країни з високим рівнем тіньової економіки.

Методом Варта ієрархічної кластеризації з'ясуємо кількості кластерів для нашої моделі.

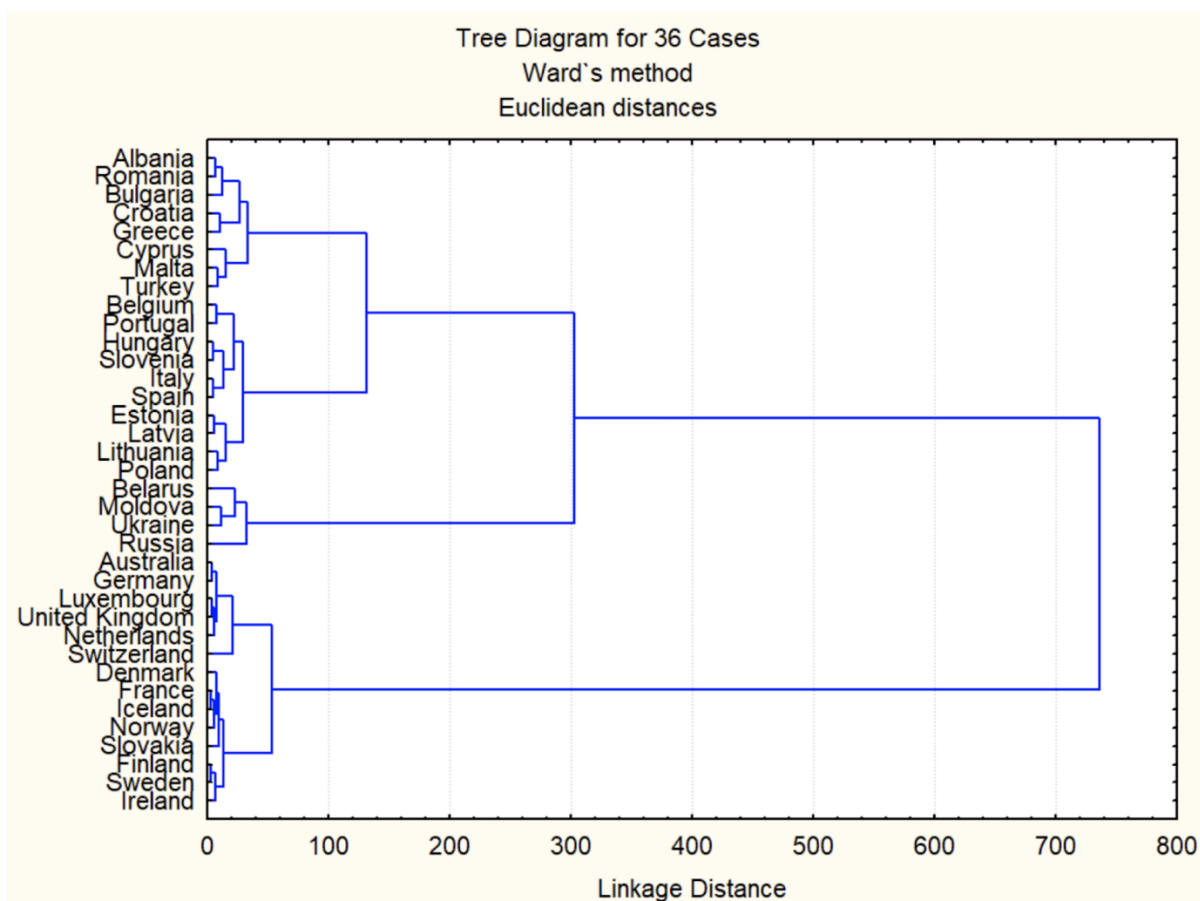

Рис.3.6 Кількість кластерів моделі

Аналізуючи одержаний графік можемо виділити 4 кластери нашої моделі. Побудуємо графік середніх значень для наочності показників кластерів.

Графік середніх значень показників рівня тіньової економіки та деревоподібна діаграма вказують, що наше попереднє припущення щодо наявності трьох основних кластерів є можливим. В такому випадку 2 та третій кластери можемо об'єднати для створення одного кластеру середнього рівня тіньової економіки.

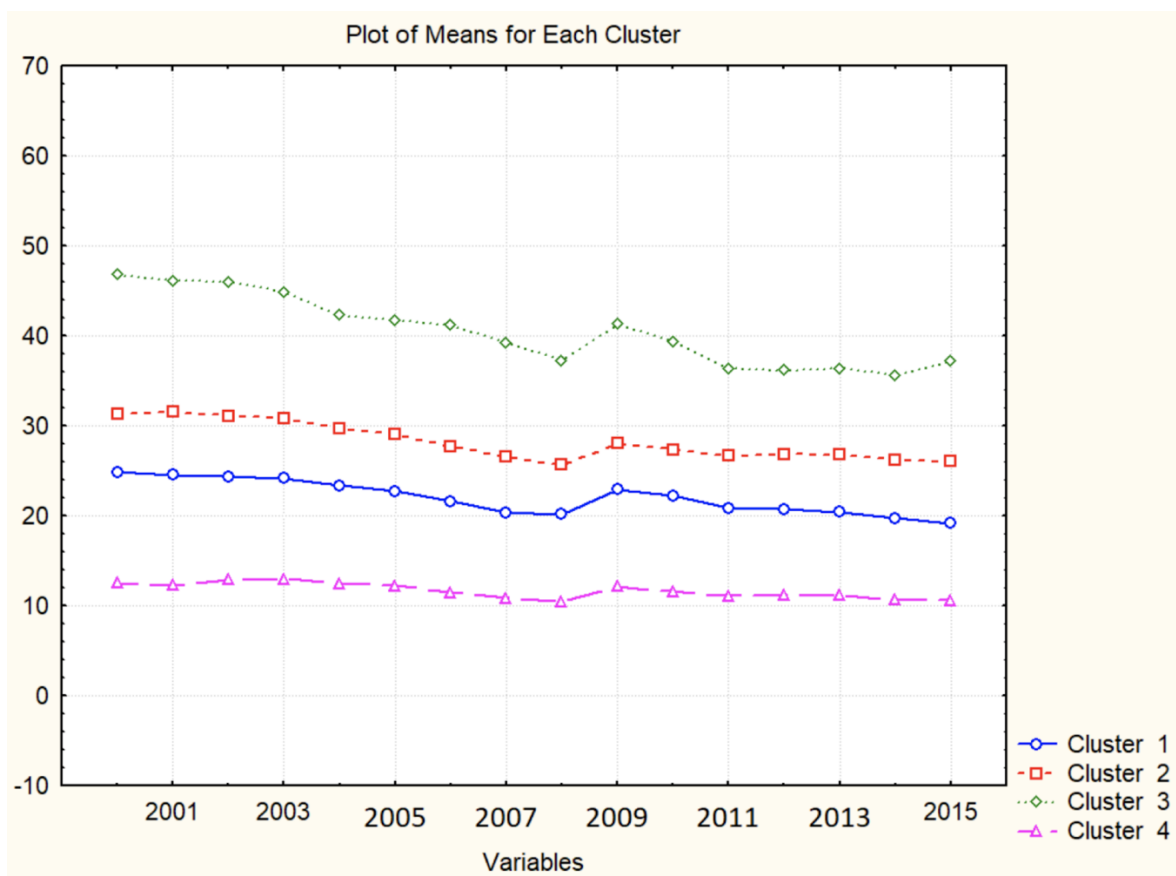

Рис.3.7 Графік середніх значень показників рівня тіньової економіки

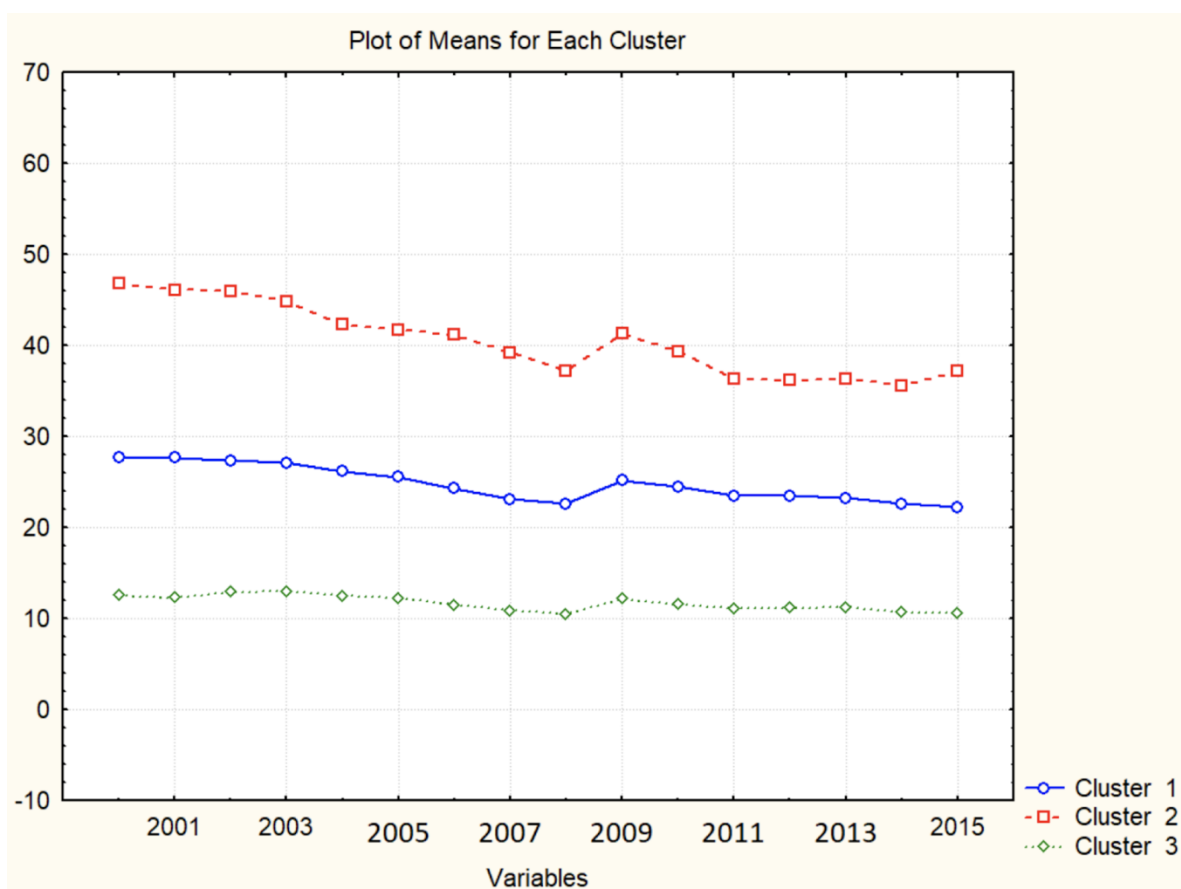

Рис.3.8 Три основні кластери

До кластеру високого рівня тіньової економіки належать країни: Україна, Білорусь, Молдова, Росія (рис. 3.9).

Рис.3.9 Країни Європи з високим рівнем тіньової економіки

До найбільшого, кластеру середнього рівня тінізації економіки входять: Албанія, Румунія, Болгарія, Хорватія, Греція, Кіпр, Мальта, Туреччина, Бельгія, Португалія, Угорщина, Словенія, Італія, Іспанія, Естонія, Латвія, Литва, Польща (рис.3.10).

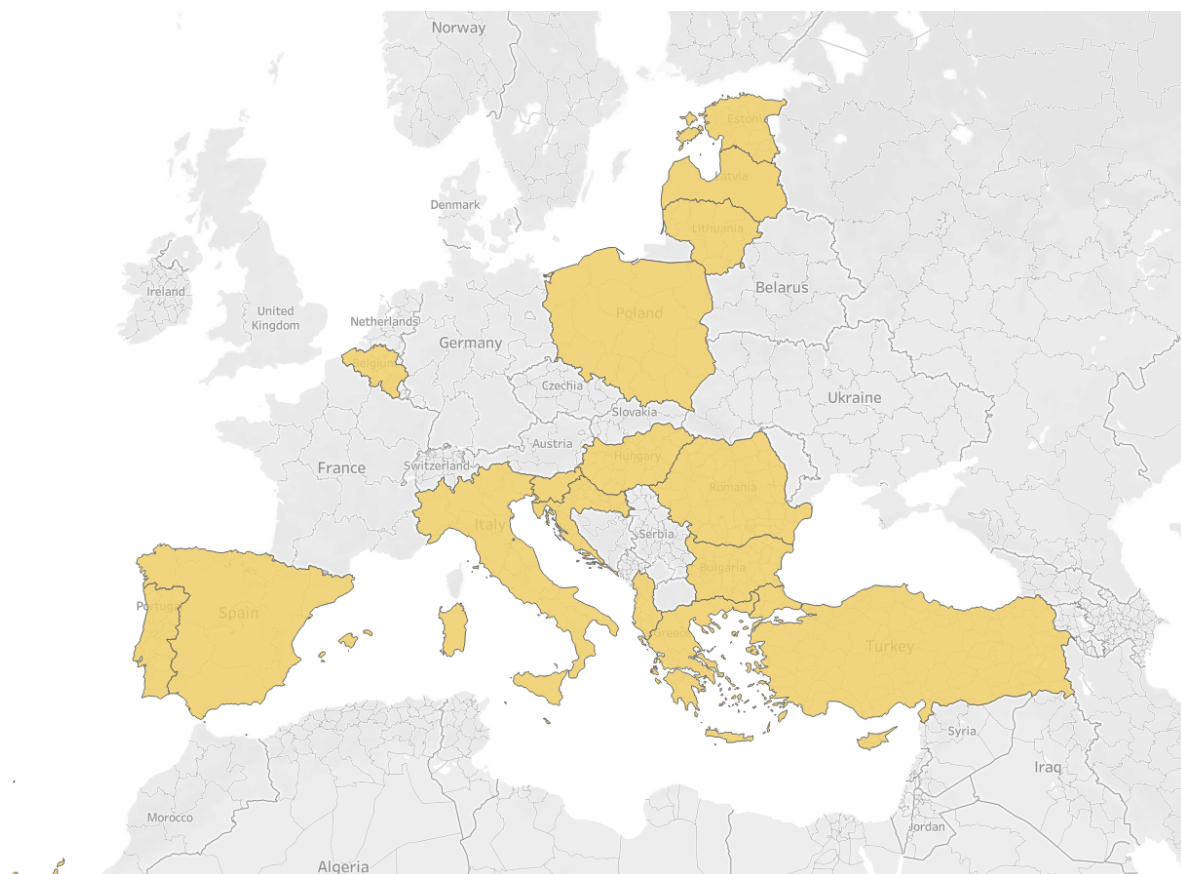

Рис.3.10 Країни Європи з середнім рівнем тіньової економіки

До кластеру низького рівня тіньової економік належать країни: Австрія, Німеччина, Люксембург, Великобританця, Нідерланди, Швейцарія, Данія, Франція, Ісландія, Норвегія, Словаччина, Фінляндія, Швейцарія, Ірландія (3.11).

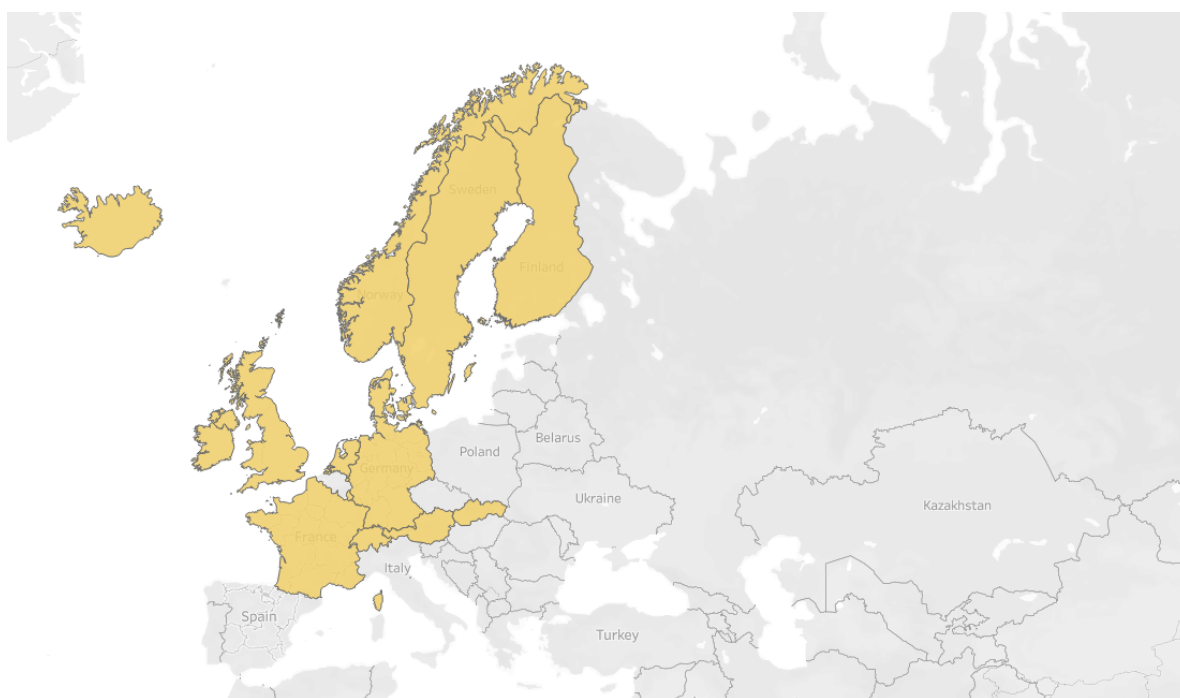

Рис.3.11 Країни Європи з низьким рівнем тіньової економіки

Маємо зробити висновок, що дійсно, кластери тіньової економіки співпадають з географічним розташуванням країн.

3.3. Висновки з моделей дослідження та рекомендації до політики детінізації країн Європи

Таким чином, було проведено факторний аналізи тіньової економіки та кластерний аналіз країн Європи на основі даних з 2000 р. по 2015 р.

Виокремлено досліджувані фактори впливу на рівень тунузації економіки країни. А саме: ВВП на душу населення, податкові надходження, % від ВВП, рівень безробіття, % від загальної кількості робочої сили, індекс свободи бізнесу (0-100), індекс свободи торгівлі (0-100), індекс грошової свободи (0-100), індекс фіскальної свободи (0-100), індекс інвестиційної свободи (0-100), індекс інновацій (0-100), індекс глобалізації (0-100), індекс політичної стабільності (-2,5 слабкий; 2,5 сильних), індекс прав власності (0-100), індекс ефективності уряду (слабкий -2,5; 2,5 сильний).

Встановлено попарні кореляційні зв'язки між тіньовою економікою та чинниками, а також було виявлено мультиколінеарність

Для усунення щільних зв'язків між деякими з пар факторів, що може спричинити неадекватність моделі, проведемо факторний аналіз даних методом головних компонент.

Внаслідок проведеного аналізу отримано таку факторну модель:

- $F1 = 0,85 \cdot \text{ВВП на душу населення} + 0,76 \cdot \text{Індекс свободи бізнесу} + 0,94 \cdot \text{Індекс інновацій} + 0,92 \cdot \text{Індекс прав власності} + 0,90 \cdot \text{Індекс ефективності уряду} + 0,93 \cdot c.$

- $F2 = 0,73 \cdot \text{Індекс свободи торгівлі} + 0,77 \cdot \text{Індекс грошової свободи}.$

Виділені фактори є лінійними комбінаціями вихідних чинників і відображають переважну частку загальної мінливості досліджуваних ознак, тому вони зберігають основну частину інформації, яку містили початкові дані.

Можемо зробити висновок що для ефективної політики боротьби з тіньовою економікою слід звернути особливу увагу на наступні показники:

- ВВП на душу населення;
- індекс свободи бізнесу;
- індекс інновацій;
- індекс прав власності;
- індекс ефективності уряду;
- індекс ефективності уряду.

Що збігається з результатами і рекомендаціями аналітичного розділу.

Також було додатково проведено кластерний аналіз 36 країн Європи та досліджено динаміку їх сектору тіньової економіки. Провірено та доведено гіпотезу про залежність рівня тіньової економіки та територіального розподілення. Це пов'язано з низкою історичних та геополітичних фактів історії країн.

ВИСНОВКИ

Високий рівень тіньова економіки негативно впливає майже на всі сфери економічного життя, саме тому дослідження тіньового сектору важливе для впровадження вдалої економічної політики для будь-якої країни світу. Серед найважливіших напрямів вивчення тіньової економіки є створення ефективної політики дентінізації. Однак, дослідження цього об'єктивного явища як економічної категорії та вивчення причин його виявлення, заслуговують на особливу увагу, перед безпосередньо створенням політики дентінізації.

У роботі було досліджено тіньову економіку як економічну категорію що поєднує в себе неформальну, нелегальну та незаконну економічну діяльність. Це зроблено для найширшого дослідження. Тому аналіз обсягу та чинників впливу на обсяг тіньового сектору може дати досить точне уявлення про економічний простір країни чи регіону.

Через прихований характер явища тіньової економіки існує проблема об'єктивної оцінки її обсягу та дослідження факторів, які впливають на розмір тінізації ринку. Дослідження історичного підґрунтя, тенденцій тінізації та факторів впливу на обсяг тіньового сектору є одним з основних кроків для впровадження вдалої економічної політики.

У дослідженні було проаналізовано історичні вузли формування тіньового сектору України, задля розуміння природи та структурних особливостей. Тіньовий сектор був сформований в СРСР і після здобуття Україною незалежності знаходився вже на високому рівні. Вже зі сформованою структурою. Також детально розглянуто тенденції тінізації за різними методами вимірювання тіньової економіки, що в свою чергу є дослідженням боротьби з тіньовою економікою у новітній історії України. У період з 2010 по 2019 рр. рівень тіньової економіки був максимальним у 2014 році. Після цього піку майже всі методи оцінювання кожного року показують зменшення тінізаційних процесів в Україні.

Одним з важливих аспектів роботи є дослідження закордонних практик. Це дозволяю прослідкувати причино наслідкові зв'язки між політичними та економічними рішеннями, та їх наслідками у реальних умовах впродовж значного часового проміжку. Досліджені країни — це передусім вдалої політики детінізації. Країни зазвичай вирішували проблему комплексно, рухаючись в бік прозорості, посилення довіри до влади, спрощення податкової системи та покращення роботи наглядових органів. Це все безумовно є важливим досвідом для всієї економічної спільноти.

Для аналізу впливу факторів на тіньову економіку, проведемо факторний аналіз для країн 36 Європи. Набір досліджених факторів охоплював різні сфери економічного життя, адже тіньова економіка є комплексним і складним явищем, на формування якого впливають безліч прихованих чинників. Одна ці чинники часто мають вплив між собою. Тому, для усунення мультиколінеарності (сильного зв'язку кореляції між досліджуваними чинниками) проведемо факторний аналіз даних методом головних компонент. Виокремлено два набори факторів впливу на рівень тіньової економіки. Зроблено висновки щодо подальшої політики детінізації на основі цих даних.

Також перевірено та доведено теорію про регіональну природу рівня тіньової економіки шляхом проведення кластерного аналізу динаміки рівня тіньової економіки в період з 2000-2015 рр. на прикладі країн Європи. Це наслідок як впливу культури ведення економічних відносин та переймання політичних рішень сусідніх країн так і найважливіше, історичного підґрунтя та процесу формування тіньового сектору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. А. Ходжаян Тіньова економіка як економічна категорія та об'єкт оцінювання / А. Ходжаян // ВІСНИК Київського національного університету імені Тараса Шевченка – 2014. – С. 74-90.
2. Цвігун Т.В, Нечипорук О.І. Тінізація економіки: причини та особливості впливу на економічний розвиток /Т.В Цвігун, О.І. Нечипорук //Економіка і суспільство - 2018
3. Баранов С.О. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні / С.О.Баранов // Вісник НАДУ - 2015
4. Економічний словник / [авт.-уклад. Завадський Й. С.]. – Київ : 2006. – 79 с
5. М. В. Лейфура Основні методи оцінки рівня тіньової економіки та її динаміка в Україні / М. В. Лейфура // Економіка. Управління. Інвестиції – 2015.
6. Олійник Т.Г., Гуда Н.Е. Тенденції тіньової економіки України та шляхи її детінізації / Т.Г.Олійник, Н.Е.Гуда // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського - 2017
7. С. С. Задворних Фінансова політика держави у забезпеченні детінізації економіки України / С. С. Задворних – Черкаси 2015. 64 - 86 с.
8. Наказ: Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки станом на 18 лютого 2009 р. / Мінекономіки від 18.02.2009 – № 123 Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки
9. Савич І. Вплив тінізації бюджетних відносин на макроекономічні показники / І. Савич // Економіка.2(167)/2015 – 2015.
10. Morycan O. M. Тіньова економіка та її роль в Україні / О. М. Morycan, V. F. Morycan, B. M. Stefanyshyn // Вісник прикарпатського університету. Економіка. – 2014. Vypusk 10. – S. 61-66.

11. Tkachenko A.V. Тіньова економіка та її вплив на економічну систему / A. V. Takachenko // *Biznesinform.* – 2012. – # 10. – S. 47-51
12. Varnalij Z. S. Тіньова економіка: сутність, особливості та детінізація / Z. S.Varnalij. – К.: NISD, 2006. – 576 s.
13. Скорук О.В. Тіньова економіка: сутність, причини виникнення та шляхи подолання/ О.В.Скорук // *Економіка і суспільство* - 2017
14. Баранов С.О. Шляхи детінізації економічних процесів / С.О.Баранов // *Аспекти публічного управління* - 2015
15. Борщук Є., Заверуха М. Концептуальні основи формування національної доктрини детінізації економіки / Є. Борщук, М. Заверуха // *Ефективність державного управління* - 2018
16. Леонова О. Теоретичні основи функціонування державного регулювання детінізації економіки України/ О.Леонова// *Механізми державного управління* - 2018
17. Рижиков В. С. Економічна культура: історичний аспект, аналіз та перспективи розвитку в умовах становлення економічних відносин ринкового типу / В. С. Рижиков // *Акт. пробл. економіки.* – 2015. – No 1(163). – С. 52 – 59
18. Інформаційна служба уряду Великої Британії, 2020. URL: <https://www.gov.uk/government/organisations/the-committee-on-standards-in-public-life>.
19. Прохоренко О. Я. Протидія корупційним проявам в системі державної служби України (організаційно–правовий аспект): дис. ... кандидата наук з держ. упр.: 25.00.03 / Прохоренко Олексій Якимович. – К., 2004. – 206 с.
20. Задворних С.С. Фінансова політика держави у забезпеченні детінізації економіки України / С.С.Задворних // *Науковий вісник Черкаського Державного технологічного університету* - 2015
21. Щотижнева ділова газета Німеччини, 2020. URL: <https://www.handelsblatt.com/finanzen/>

22. Державне інформаційне агенство України, 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2879075-tinova-ekonomika-ociniti-obsagi-nemozlivo-skorotiti-realno.html>
23. С. В. Онищенко., І. Е. Лапінський Міжнародний досвід боротьби тінізації економіки в умовах лобалізації / С. В. Онищенко, І. Е. Лапінський // Ефективна економіка – 2013. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2074>
24. Кузнецова М.І., Дубровіна О.О. У пошуку шляхів детінізації економіки України / М.І. Кузнецова, О.О. Дубровіна // Наука, технології, інновації - 2017
25. Подмазко О.М. Тіньова економіка: аналіз основних теоретико-методичних підходів до її вимірювання / О.М. Подмазко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України - 2013
26. Дяченко О.П. Зарубіжний досвід щодо державних механізмів детінізації економіки країн Європейського Союзу / О.П. Дяченко // Державне управління – 2017
27. База економічних показників країн, 2020 . URL: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/shadow_economy/Europe/

Додаток А

Таблиця 1 — Значення обраних факторів впливу на рівень тіньової економіки (Джерело:[27])

Country	Code	Shadow economy, percent of GDP	GDP per capita, current U.S. dollars	Tax revenue, percent of GDP	Unemployment rate	Business freedom index (0-100)
Albania	ALB	26,21	3952,83	18,52	17,08	71
Australia	AUS	8,1	56755,72	21,87	6,05	94
Belarus	BLR	32,37	5949,11	14,17	5,91	72
Belgium	BEL	17,8	40991,81	24,3	8,48	91
Bulgaria	BGR	20,83	6993,78	20,2	9,14	69
Croatia	HRV	22,96	11782,9	20,81	16,17	56
Cyprus	CYP	32,2	23217,48	24,02	14,91	80
Denmark	DNK	14,7	53254,86	33,92	6,17	97
Estonia	EST	18,49	17522,23	21,51	6,19	82
Finland	FIN	13,3	42811,21	20,46	9,38	93
France	FRA	11,65	36613,38	23,36	10,36	80
Germany	DEU	7,75	41139,54	11,42	4,62	88
Greece	GRC	26,45	18167,77	24,81	24,9	73
Hungary	HUN	20,49	12651,57	23,12	6,81	75
Iceland	ISL	12,45	52428,6	22,92	3,98	91
Ireland	IRL	9,58	61995,42	18,77	9,91	82
Italy	ITA	22,97	30230,23	23,32	11,9	72
Latvia	LVA	16,62	13698,94	22,5	9,87	82
Lithuania	LTU	18,65	14249,12	16,7	9,12	85
Luxembourg	LUX	10,38	101376,5	25,09	6,67	71
Malta	MLT	29,43	24077,01	25,19	5,38	61
Moldova	MDA	39,68	2179,23	16,4	3,69	67
Netherlands	NLD	7,83	45175,23	21,16	6,87	84
Norway	NOR	15,07	74355,52	22,22	4,3	92
Poland	POL	16,67	12572,31	15,6	7,5	67
Portugal	PRT	17,82	19242,37	22,87	12,44	88
Romania	ROU	22,94	8977,5	18,88	6,81	70
Russia	RUS	33,72	9313,79	10,64	5,57	76
Slovakia	SVK	11,18	16309,07	17,41	11,48	70
Slovenia	SVN	20,21	20881,77	18,49	8,96	81
Spain	ESP	22,01	25732,02	14,46	22,06	78
Sweden	SWE	11,74	51397,19	26,68	7,43	88
Switzerland	CHE	6,94	82081,61	9,84	4,8	78
Turkey	TUR	27,43	10948,72	18,24	10,24	61
Ukraine	UKR	42,9	2124,66	20,45	9,14	59

United Kingdom	GBR	8,32	44966,1	24,82	5,3	91
Country	Code	Trade freedom index (0-100)	Monetary freedom index (0-100)	Fiscal freedom index (0-100)	Investment freedom index (0-100)	Innovations index (0-100)
Albania	ALB	88	80,8	87	70	30,7
Australia	AUS	86	85,3	64	80	55,2
Belarus	BLR	81	44,5	86	20	38,2
Belgium	BEL	88	81,7	44	85	50,9
Bulgaria	BGR	88	83,2	91	65	42,2
Croatia	HRV	87	80	75	80	41,7
Cyprus	CYP	88	82,7	80	70	43,5
Denmark	DNK	88	87,6	40	90	57,7
Estonia	EST	88	77,6	81	90	52,8
Finland	FIN	88	79,9	66	90	60
France	FRA	83	77,5	48	70	53,6
Germany	DEU	88	81,5	61	90	57,1
Greece	GRC	83	77,8	64	60	40,3
Hungary	HUN	88	79,2	79	75	43
Iceland	ISL	88	77	72	70	57
Ireland	IRL	88	83,9	74	90	59,1
Italy	ITA	88	81,2	54	85	46,4
Latvia	LVA	88	83,8	84	85	45,5
Lithuania	LTU	88	81,2	93	80	42,3
Luxembourg	LUX	88	80,7	62	95	59
Malta	MLT	88	81,8	63	80	50,5
Moldova	MDA	80	76,1	85	50	40,5
Netherlands	NLD	88	79,8	52	90	61,6
Norway	NOR	89	81,7	52	75	53,8
Poland	POL	88	81,3	82	70	40,2
Portugal	PRT	88	82,8	61	70	46,6
Romania	ROU	88	77,3	87	80	38,2
Russia	RUS	75	63,9	86	25	39,3
Slovakia	SVK	88	75,5	81	80	43
Slovenia	SVN	88	81,3	58	70	48,5
Spain	ESP	88	81,3	53	85	49,1
Sweden	SWE	88	85,5	43	90	62,4
Switzerland	CHE	90	86,3	70	85	68,3
Turkey	TUR	85	72,4	76	75	37,8
Ukraine	UKR	86	78,6	79	15	36,5
United Kingdom	GBR	88	74,4	63	90	62,4

Country	Code	Globalization index (0-100)	Political stability index (-2.5 weak; 2.5 strong)	Property rights index (0-100)	Government effectiveness index (-2.5 weak; 2.5 strong)	Control of corruption (-2.5 weak; 2.5 strong)
Albania	ALB	69,47	0,35	30	0,01	-0,48
Australia	AUS	81,17	0,88	90	1,56	1,88
Belarus	BLR	67,24	0,11	20	-0,46	-0,34
Belgium	BEL	90,48	0,59	80	1,44	1,57
Bulgaria	BGR	80,28	0,02	30	0,21	-0,26
Croatia	HRV	80,31	0,59	40	0,51	0,25
Cyprus	CYP	78	0,55	70	1,05	1,01
Denmark	DNK	89,01	0,9	95	1,85	2,21
Estonia	EST	83,71	0,62	90	1,07	1,29
Finland	FIN	87,24	1,04	90	1,81	2,28
France	FRA	87,5	0,11	80	1,44	1,31
Germany	DEU	87,62	0,7	90	1,74	1,84
Greece	GRC	81,54	-0,23	40	0,26	-0,08
Hungary	HUN	84,98	0,75	55	0,5	0,15
Iceland	ISL	72,38	1,31	90	1,49	1,94
Ireland	IRL	85,2	0,91	85	1,53	1,62
Italy	ITA	82,52	0,38	55	0,45	0,02
Latvia	LVA	76,5	0,44	50	1,09	0,47
Lithuania	LTU	80,32	0,76	60	1,18	0,62
Luxembourg	LUX	83,85	1,44	90	1,72	2,1
Malta	MLT	78,3	1,06	75	0,85	0,9
Moldova	MDA	68,79	-0,33	40	-0,65	-0,91
Netherlands	NLD	91,31	0,93	90	1,83	1,88
Norway	NOR	86,63	1,16	90	1,86	2,24
Poland	POL	81,51	0,87	60	0,8	0,67
Portugal	PRT	83,35	0,92	70	1,22	0,96
Romania	ROU	79,63	0,19	40	-0,06	-0,02
Russia	RUS	72,33	-1,03	20	-0,2	-0,95
Slovakia	SVK	82,93	0,87	50	0,84	0,18
Slovenia	SVN	80,91	0,95	60	0,97	0,77
Spain	ESP	85,23	0,25	70	1,17	0,58
Sweden	SWE	90,44	0,95	90	1,82	2,24
Switzerland	CHE	91,01	1,34	90	2	2,14
Turkey	TUR	71,39	-1,49	45	0,22	-0,15
Ukraine	UKR	74,22	-1,96	20	-0,52	-0,98
United Kingdom	GBR	89,22	0,52	90	1,74	1,88

Додаток Б

Таблиця 2 — Динаміка рівня тіньової економіки (Джерело:[27])

Country	Code	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Albania	ALB	35,3	36,04	33,67	32,64	31,72	30,89
Australia	AUS	13,1	12,5	12,43	12,08	12,11	12,25
Belarus	BLR	48,1	49,39	49,73	48,64	46,72	46,77
Belgium	BEL	19,9	19,78	20,93	21,65	21,12	21,11
Bulgaria	BGR	35,3	34,91	33,45	32,97	30,58	28,63
Croatia	HRV	32	30,91	29,06	27,13	26,1	24,96
Cyprus	CYP	28,7	28,4	29,31	31,62	30,74	30,77
Denmark	DNK	14,6	14,23	14,77	14,94	14,55	13,75
Estonia	EST	27,7	26,16	25,39	24,77	23,15	21,26
Finland	FIN	12,5	12,46	13	12,71	12,29	11,97
France	FRA	13,8	13,31	14,72	14,58	14	13,96
Germany	DEU	12,9	12,48	13,01	13,18	12,8	12,61
Greece	GRC	26,1	26,46	27,01	26,17	25,29	25,99
Hungary	HUN	25,1	24,7	24,14	24,19	22,88	22,52
Iceland	ISL	14,3	14,05	14,64	14,57	13,78	13,26
Ireland	IRL	13,4	12,92	13,23	13,76	13,52	13,08
Italy	ITA	22,7	23,55	23,46	24,28	24,17	24,62
Latvia	LVA	26,7	25,18	25,12	23,71	22,05	19,93
Lithuania	LTU	31,1	29,31	28,45	27,01	25,69	23,88
Luxembourg	LUX	9,8	10,18	10,32	10,71	10,67	10,72
Malta	MLT	27,1	30,66	30,15	30,99	31,92	30,84
Moldova	MDA	45,1	45,23	46,53	45,5	42,9	41,6
Netherlands	NLD	10,5	10,4	11,33	11,75	11,36	11,12
Norway	NOR	12,7	12,73	15,2	15,42	13,52	12,9
Poland	POL	26,2	26,9	26,69	26,42	25,84	25,32
Portugal	PRT	21,4	21,79	21,7	22,36	22,26	22,68
Romania	ROU	34,4	32,33	32,51	33,03	30,57	30,49
Russia	RUS	41,91	40,81	40,78	40,08	37,68	36,41
Slovakia	SVK	17,6	17,23	17,15	16,57	15,37	14,5
Slovenia	SVN	25,2	25	24,5	24,4	23,25	22,7
Spain	ESP	22,7	23,02	23,13	23,05	23,47	23,32
Sweden	SWE	12,6	12,1	12,93	12,91	12,06	12,32
Switzerland	CHE	6,8	7,07	7,34	7,78	7,54	7,3
Turkey	TUR	32,1	32,75	33,74	32,07	30,8	29,77
Ukraine	UKR	52,2	49,06	47,06	45,29	41,96	42,08
United Kingdom	GBR	10,8	10,66	11,19	11,23	11,43	11,39

Country	Code	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Albania	ALB	29,58	28,53	27,12	26,91	26,1	25,41	25,52	25,68	25,78	26,21
Australia	AUS	11,66	9,32	8,96	9,39	9,14	8,87	9,83	9,95	8,89	8,1
Belarus	BLR	44,64	42,1	38,69	39,7	38,17	33,03	32,29	34,07	34,12	32,37
Belgium	BEL	20,74	18,27	18,28	18,74	18,8	17,71	18,28	18,81	18,06	17,8
Bulgaria	BGR	26,78	23,7	22,77	24,08	23,42	22,39	22,12	22,37	21,6	20,83
Croatia	HRV	23,8	22,5	21,56	25,27	25,6	24,64	25,26	25,28	24,48	22,96
Cyprus	CYP	29,9	29,03	28,77	31,64	31,39	32,71	33,32	34,66	32,69	32,2
Denmark	DNK	12,66	12,51	13,01	16,33	16,17	15,26	15,48	15,24	14,13	14,7
Estonia	EST	19	17,84	19,42	24,6	22,99	19,67	18,34	17,97	17,52	18,49
Finland	FIN	11,26	10,98	10,95	13,11	12,54	12,19	12,59	13,08	12,12	13,3
France	FRA	13,31	12,88	11,61	13,89	13,11	11,81	12,08	12,41	12,12	11,65
Germany	DEU	11,41	10,56	9,59	11,69	10,88	9,05	8,85	9,22	8,17	7,75
Greece	GRC	24,9	24,23	23,2	25,32	26,15	27,08	28,39	27,78	27,11	26,45
Hungary	HUN	21,05	21,4	20,58	23,18	22,82	21,87	22,26	21,63	20,78	20,49
Iceland	ISL	13,14	12,69	12,56	14,12	14,16	13,74	13,38	13,31	13,07	12,45
Ireland	IRL	12,59	12,55	12,45	13,36	11,78	12,49	11,4	11,14	9,93	9,58
Italy	ITA	23,81	22,43	23,51	27,31	26,13	24,54	25,53	24,49	24,33	22,97
Latvia	LVA	18,13	17,04	18,27	21,16	20,41	18,67	17,32	16,68	15,92	16,62
Lithuania	LTU	22,38	20,58	20,28	24,29	23,13	20,86	19,32	18,3	17,62	18,65
Luxembourg	LUX	10,33	9,37	9,65	11,01	10,37	10,34	10,8	10,65	10,39	10,38
Malta	MLT	28,69	26,96	27,3	30,55	29,19	28,06	27,25	27,15	28,08	29,43
Moldova	MDA	43,84	41,5	40,89	45,06	43,52	41,05	40,84	39,26	37,35	39,68
Netherlands	NLD	10,94	10,55	9,58	8,9	8,6	8,09	8,11	8,44	8,75	7,83
Norway	NOR	11,29	11,03	10,47	14,37	14,05	13,63	13,32	13,64	13,35	15,07
Poland	POL	24,18	23,51	21,65	21,56	20,93	19,33	19,04	18,86	18,09	16,67
Portugal	PRT	22,69	22,05	20,74	21,67	20,79	20,37	20,24	20,38	19,29	17,82
Romania	ROU	28,88	27,03	25,44	28,23	26,76	25,41	25,14	23,97	22,73	22,94
Russia	RUS	35,47	34,59	32,6	36,79	33,7	32,03	31,88	32,21	31,04	33,72
Slovakia	SVK	13,52	12,15	11,52	13,47	12,84	11,96	11,81	11,75	11,64	11,18
Slovenia	SVN	20,94	17,96	17,58	22,24	22,54	22,18	22,89	23,02	21,49	20,21
Spain	ESP	22,96	22,67	21,53	24,24	23,91	23,65	24,08	24,35	24,04	22,01
Sweden	SWE	11,14	10,12	10,3	12,71	11,45	11,08	11,89	12,31	11,88	11,74
Switzerland	CHE	6,96	6,34	6,16	7,06	6,76	6,62	6,66	6,56	6,39	6,94
Turkey	TUR	29,47	30,38	29,14	32,33	30,21	27,65	28,03	27,33	27,45	27,43
Ukraine	UKR	40,89	38,71	36,65	43,53	42,15	39,19	39,65	39,99	39,95	42,9
United Kingdom	GBR	10,44	10,78	9,83	11	10,33	10,06	9,91	9,57	8,81	8,32